

Universitatea
Ștefan cel Mare
Suceava

Facultatea de Litere și Științe ale Comunicării

CENTRUL DE ÎNVĂȚĂMÂNT LA DISTANȚĂ ȘI FORMARE CONTINUĂ

Program de studii: Limba și literatura română – O limbă și literatură modernă (franceză/germană)

Anul al III-lea, sem. 5

ISTORIA LIMBII ROMÂNE LITERARE (EPOCA VECHE)

**CURS PENTRU ÎNVĂȚĂMÂNT LA DISTANȚĂ
(CU REZUMATE, SCHEME RECAPITULATIVE, TESTE)**

Prof. univ. dr. NICULINA IACOB

1. Noțiuni introductive

Rezumat:

Capitolul cuprinde definirea noțiunii de limbă literară și analizează trăsăturile limbii literare: *caracterul normat* și *caracterul cultivat*. De asemenea, se prezintă raportul dintre limba literară și limba literaturii artistice, astfel încât studenții să înțeleagă corect acest raport. De un real interes este periodizarea istoriei limbii române literare, cu reperele alese de specialiști pentru stabilirea etapelor de dezvoltare, după cum este foarte important ca fiecare etapă să fie caracterizată succint.

Obiectul și metoda cercetării

Deși este o disciplină al cărei domeniu de investigare se intersectează cu cel al altor discipline – istoria literaturii, stilistica, istoria limbii –, *istoria limbii literare* are un obiect de cercetare propriu și o metodă proprie. Ea înregistrează și analizează atât faptele de limbă, cât și realizările expresive.

Constituirea și evoluția normelor lingvistice reprezintă obiectul de cercetare al acestei discipline. În evoluția acestor norme se reflectă progresul general al limbii naționale. Altfel spus, istoria limbii literare studiază modul în care variantele fixate în scris ale limbii literare au concurat la realizarea unei variante supradialectale care a devenit cu timpul expresia unitară și superioară a limbii naționale, limba națională fiind, potrivit definiției date de B.P. Hasdeu: „o multiplicitate dialectală, mișcată totdeauna printr-un curent spre unitate, care unitate este tocmai visul ei de aur, realizabil însă numai până la anumite limite”. (*Principie de lingvistică*, în vol III – *Cuvenete den bătrâni*, București, 1881, p.81-86).

În ce privește metoda cercetării, specialiștii au ales metoda diacronică, adică au optat pentru studierea limbii literare din perspectiva dezvoltării ei istorice, începând din secolul al XVI-lea și până astăzi. Urmărind devenirea limbii, specialiștii au observat și au analizat faptele de limbă pe etape succesive, raportându-le atât la aspectele specifice vechii române literare, cât și la normele limbii actuale.

Definiția și sfera noțiunii de limbă literară. Caracterul normat și caracterul cultivat al limbii literare

De-a lungul timpului s-au dat mai multe definiții noțiunii de limbă literară. La întrebarea care se pune în mod firesc – „Ce este limba literară?” –, au încercat să răspundă: Al. Philippide, în 1894, în lucrarea *Principii de istoria limbii*, G. Ibrăileanu într-un curs netipărit de istoria literaturii moderne (1920), G. Ivănescu, în *Problemele capitale ale vechii române literare* (1947), Iorgu Iordan (1954), I. Coteanu (1961 – *Româna literară și problemele ei principale*), G. Istrate (1957), B. Cazacu (*Studii de limbă literară. Problemele actuale ale cercetării ei* - 1960), Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu (în *Istoria limbii române literare* ed I – 1961, ed. a II-a – 1971) ș.a.

În 1954, Iorgu Iordan, în articolul *Limba literară. Privire generală* (în LR, nr 6/1954), definea limba română literară astfel: „Limba literară este unul din aspectele limbii întregului popor, aspectul cel mai desăvârșit, cel mai conform cu structura gramaticală, cu sistemul fonetic și cu sistemul lexical al limbii întregului popor”. Această definiție a fost reluată de I. Iordan în 1956 și s-a răspândit în mediul școlar. După 22 de ani, în 1978 (în *Limba română contemporană*), V. Robu și I. Iordan nu mai păstrează această definiție, ci o reproduc, ca definiție de lucru, pe aceea din *DLRM* p. 461): *Limba literară* – „aspectul cel mai corect al

limbii naționale, produs al unei continue prelucrări a limbii din partea scriitorilor, a publiciștilor, a oamenilor de știință etc., constituind o sinteză a posibilităților de exprimare ale limbii întregului popor.” Aceeași definiție apare, cu mențiunea „la un moment dat“, și în *DEX* p.(504).

Al. Graur va defini altfel limba literară în lucrarea *Cum se studiază limba literară* : „Limba literară este un aspect îngrijit, normat al limbii comune”. Aceeași definiție este reluată de Graur și în *Studii de lingvistică generală* și apoi este preluată de I. Coteanu în *Româna literară și problemele ei principale*. Graur consideră că aspectul îngrijit al limbii literare se precizează în opoziție cu aspectul neîngrijit, care se observă cel mai bine în limbajul uzual, lipsit de solemnitate și de control, de grija aplicării riguroase a normei, în timp ce Coteanu stabilește o opoziție între vorbirea regională, locală, dialectată și cea neregională, și între aspectul scris și cel nescris, oral al limbii. Distincția din urmă are rolul de a evidenția faptul că originea limbii literare este anterioară limbii scrise, potrivit originii folclorice a limbii române literare, teorie susținută de Coteanu; conform acestei teorii, prima formă de limbă prelucrată este aceea din producțiile folclorice (vezi teoriile privind epoca de formare a limbii literare).

Definind limba literară în lucrarea *ILRL*, Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu evită termenul „desăvârșit” – utilizat de I. Iordan, și termenul „îngrijit” – acceptat de Graur și Coteanu. Conform opiniei celor trei specialiști, limba literară este „o sintetizare a posibilităților de exprimare a limbii întregului popor, destinată în special exprimării în scris, mijloc de comunicare a celor mai de seamă manifestări culturale, caracterizată prin existența unui sistem de norme care îi conferă o anumită stabilitate și unitate” (Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *ILRL*, 1971, p.22). Se relevă în această definiție și caracterul normat, unitar și stabil al limbii literare, dar și funcția ei culturală.

Pornind de la conceperea limbii naționale sub aspectul unui diasistem, în care cele două valențe sînt ocupate de limbajul cultivat și de cel popular, Ion Coteanu și Ion Dănăilă, în *Introducere în lingvistică*, consideră limba literară o variantă funcțională a limbii în general și, în această calitate, ea se poate defini „ca ansamblu de exprimări culte sau, mai simplu, ca limbaj al culturii” (I. Coteanu, I. Dănăilă, *Introducere în lingvistică*). Ea se subdivide în limbaj artistic și în limbaje nonartistice: limbaj familiar, standard, limbajul expunerilor științifice, al actelor, documentelor administrative, economice etc. Limbajul artistic se împarte și el în limbajul prozei și limbajul poeziei. Este artistic limbajul în care semnul verbal se transformă în mod constant în simbol, prin utilizarea conotațiilor, și este nonartistic limbajul dominat de denotație și în care semnul verbal trimite, de regulă, la referent (vezi Solomon Marcus, *Poetica matematică*, București, 1970).

Ca urmare a faptului că modul cel mai important de manifestare a limbii literare îl reprezintă stilul literaturii artistice, de cele mai multe ori se pune semnul egalității între acesta și limba literară. Lucrurile nu stau astfel, deoarece limbajele nonartistice sunt tot părți componente ale limbii literare.

În ce privește raporturile dintre limba literară și limba literaturii artistice, acestea vor fi discutate într-un subcapitol aparte.

Existența unei bibliografii atât de bogate în acest domeniu, precum și încercările specialiștilor de a defini și redefini noțiunea de limbă literară denotă realul interes de care se bucură această problemă fundamentală a lingvisticii.

Toate aceste teoretizări se reflectă și în manualele școlare. Numai opusă limbii populare, limba literară nu-și dezvăluie particularitățile ei mai profunde. Opoziția curentă dintre popular/spontan – literar/elaborat, deși simplifică realitatea lingvistică, este reală și folositoare, fără a fi și suficientă pentru înțelegerea de către elevi a acestei noțiuni complexe și dificile, noțiunea de limbă literară. Deosebiri de la un manual la altul sunt neesențiale. Astfel, în manualul pentru clasele a IX-a și a X-a, definiția este următoarea: „Spre deosebire de limba populară, limba literară este aspectul elaborat, normat și cel mai îngrijit al limbii române. Acțiunea regulilor gramaticale este aici fermă”, iar în manualul pentru clasa a XI-a, limba literară se definește după cum urmează: „Limba literară este aspectul normat, elaborat și cel mai îngrijit al limbii române. Limba literară constituită în conformitate strictă cu regulile de

întrebuințare corectă”. Se observă cu ușurință că cele două definiții preiau, din teoretizările prezentate anterior, elementele care sunt distinctive pentru limba literară.

Cele două trăsături definitorii ale limbii literare sunt *caracterul normat* și *caracterul cultivat*. Acestea se găsesc aproape în toate definițiile date noțiunii în discuție.

Prin *caracterul normat*, limba literară se opune graiurilor; ea selectează și sintetizează elementele comune limbii naționale. Folosirea limbii literare impune vorbitorilor să respecte anumite „*norme*” unanim acceptate. Astfel, limba literară dobândește un anumit grad de unitate și stabilitate și corespunde funcțiilor diverse pe care le are de îndeplinit, devenind mijlocul cel mai important și ideal de comunicare.

Orice construcție lingvistică, începând cu fonemul și până la cele mai lungi secvențe verbale, se supune unei serii de reguli sau de *norme*. Aceste norme sunt realizate tot de vorbitori, ele nu aparțin naturii, aceasta din urmă având legi, nu norme.

În studiul *Sistem, normă, vorbire* din 1952, Eugen Coșeriu definea norma astfel: „Față de actul concret al vorbirii, norma reprezintă primul grad de abstractizare și cuprinde numai ceea ce are caracter social, cu eliminarea a tot ce e ocazional, individual etc.” Ea reprezintă aspectele comune și constante ale vorbirii. Norma este rezultatul dezvoltării istorice a limbii în legătură strânsă cu dezvoltarea societății. De aici rezultă că normele nu trebuie privite ca realizări statice, deci din punct de vedere sincron, ci trebuie considerate în perspectiva dinamicii istoriei limbii, deci diacronic; existența lor în sincronie este consemnată în îndreptările și tratele academice.

Caracterul social al normei rezultă din acțiunea permanentă a emițătorilor și receptorilor asupra propriei lor exprimări (vezi exemplul dat de I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, I–II, București, 1973, 1985, în legătură cu modul ingenios de a introduce o normă într-un enunț obișnuit; la modul concret, vorbirea „pășărească” a copiilor: *apazipi...*).

Devenind o desprindere, norma capătă caracterul subconștient al oricărui automatism. Ca urmare, ea se produce fără efort deosebit și nu se analizează la fiecare utilizare. Așa se face că, în principiu, cei care folosesc limba literară au tendința de a se conforma tuturor exigențelor normelor ei. Există însă, în practică, situații în care vorbitorii se abat de la norme, mai ales în cazurile în care norma nu poate fi stabilită precis. Astfel se nasc *abaterile* de la normă. Cele două noțiuni, *norma* și *abaterea*, se află în corelație, deoarece o normă se raportează obligatoriu la abatere și invers. Pornind de aici, putem face constatarea că ceea ce la un moment dat este considerat *corect* poate deveni o formă condamnată de evoluția limbii, constituindu-se în abatere și fiind împinsă la periferia uzajului și invers: o *deviere* poate reprezenta un aspect nou al normei consacrate de uzajul limbii. Devierile pot fi și ele *accidentale* – cauzate de necunoaștere – și *intenționate* – atunci când scopul abaterilor este expresiv sau expresiv-estetic, artistic.

Asupra unui fapt concret de limbă de dimensiuni mai mari decât cuvântul nu acționează o singură normă, ci cel puțin cinci: norma fonologică, și norma morfologică, norma sintagmatică sau sintactică, norma lexical-semantică; norma stilistico-funcțională.

Unificarea și fixarea normelor literare au apărut în momentul apariției primelor gramatici și dicționare. Pe teren românesc, primele gramatici datează din secolul al XVII-lea. Acestea însă nu sintetizează eforturile generale ale cărturarilor pentru stabilirea unei limbi literare unitare, ci sunt încercări izolate ale unor oameni de cultură ai vremii, care s-au găsit în fața unor modele pe care le-au imitat.

Se impune deci precizarea că normele limbii române actuale sunt rezultatul unui proces îndelungat de dezvoltare socială și culturală.

Caracterul cultivat opune limba literară limbajului spontan al conversației curente. Limbajul spontan este mai liber și mai puțin încorsetat de constrângeri față de limba literară – îngrijită, prelucrată, elaborată datorită intervenției factorului conștient. Prin urmare, în limbajul conversației curente își fac loc termeni populari și expresii familiare, precum și multe procedee specifice stilului oral. Totuși termenul *literar* din denumirea noțiunii în discuție nu se referă doar la aspectul scris al limbii, ci și la forma îngrijită a comunicării orale a unui vorbitor instruit.

Aspectul cultivat al limbii literare constă în selectarea celor mai adecvate mijloace pentru a sluji scopului propus, selectarea cuvintelor și folosirea lor exactă și nuanțată, îmbinarea acestor

cuvinte în comunicări care să confere expunerii, fie orale, fie scrise, claritate și coerență. O comunicare trebuie să urmărească și realizarea sub aspect estetic, dar aceasta înseamnă în primul rând maturitatea intelectuală a celui care folosește cuvântul. Aspectul estetic al limbii literare este diferit de estetica literaturii artistice, unde artistul, prin talent, intervine în mod creator în limba națională, conferind valențe expresive noi unor elemente până atunci neutre sub aspectul expresivității.

Raporturile dintre limba literară și limba literaturii artistice

Problema raporturilor dintre limba literară și limba literaturii artistice a făcut obiectul a numeroase cercetări, ajungându-se, relativ recent, la un punct de vedere comun: limba literară nu se identifică cu limba creațiilor literare. Orice creație literar-artistică se elaborează pe baza limbii literare, scriitorii având însă libertatea de a apela, în mod deliberat, și la mijloace extraliterare, uneori chiar extralingvistice. Acest aspect constituie o particularitate a variantei literar-artistice a limbii literare.

Dacă pentru istoria literaturii prezintă interes tocmai ceea ce individualizează creația sub raport lingvistic, pentru istoria limbii literare, limba literaturii interesează în primul rând prin aspectele care reflectă trăsăturile comune și virtuale ale limbii, adică prin bogăția internă a limbii pe care scriitorul o valorifică și o transmite prin intermediul creației.

Lingviștii văd în limba literaturii o variantă, un stil al limbii literare, alături de celelalte stiluri funcționale (științific, oficial-administrativ, publicistic), în timp ce istoricii și criticii literari consideră limba literaturii artistice o realitate mai complexă decât cea a unei simple variante funcționale. Distincția între cele două realități se face îndeosebi prin funcția social-culturală a limbii literare în raport cu funcția estetică a limbii artistice și prin sfera limbii artistice în raport cu sfera limbii literare standard.

Funcția estetică a limbii artistice este rezultatul contextului lingvistic, toate nivelele textului literar concurând la realizarea acestei funcții. Mijloacele de expresie trebuie să spargă tiparele obișnuite, astfel realizând efectul de inedit, de originalitate și de surpriză. În ce privește sfera limbii artistice, aceasta depășește sfera limbii literare propriu-zise, zona de nesuprapunere fiind suficient de mare. Intră în discuție aici posibilitatea scriitorului de a întrebuița deliberat mijloace extraliterare (și chiar extralingvistice! Vezi, în acest sens, poezia *Încheiere* a lui Ion Barbu).

Se pune adesea întrebarea dacă limba unui scriitor – bogată în regionalisme sau (și) arhaisme sau (și) elemente de jargon, termeni argotici – este literară. În principiu întrebarea este greșită, pentru că cei care o formulează pierd din vedere un aspect foarte important: scriitorul nu-și propune să transcrie mecanic faptele de limbă dintr-o zonă sau alta, dintr-o epocă sau alta etc., ci, în virtutea funcției estetice a limbii artistice, acestea sunt folosite deliberat pentru a spori autenticitatea vieții prezentate. Acești scriitori folosesc limba literară în varianta ei artistică, iar aceasta nu coincide cu limba literară propriu-zisă.

Periodizarea istoriei limbii române literare

Suficient de controversată, această problemă se regăsește în numeroase studii și cercetări. Trei titluri rețin îndeosebi atenția: Ștefan Munteanu, V.D. Târa, *ILRL*, ediția a II-a, București, 1978, p. 35-40, Ignat Bociort, *Aspecte metodologice într-o discuție privitoare la periodizarea limbii române culte*, în *Studii lingvistice*, Timișoara, 1972, p. 161-174 și Ion Gheție, *Introducere în studiul limbii române literare*, București, 1982, p. 63-83. Ultima lucrare realizează o prezentare critică a părerilor exprimate până la acea dată privind problema în discuție.

Cei mai mulți specialiști consideră că două sunt epocile fundamentale ale limbii române literare: vechea română literară și româna literară modernă. Între cele două perioade se delimitează o etapă de tranziție cuprinsă aproximativ între 1780-1840, aceasta fiind și prima etapă a limbii literare moderne.

Vechea română literară permite o împărțire în două epoci. Prima începe prin secolul al XVI-lea și durează până la 1640, a doua se desfășoară între 1640-1780. Anul apariției primei gramatici românești tipărite – 1780 – este considerat punctul de plecare al procesului de normare și unificare a exprimării culte. Cu toate că gramatici ale limbii române se scriseseră și înainte, dar nu se tipăriseră (D. Eustatievici Brașoveanul și călugărul Macarie de la schitul Sihla), S. Micu și Gh. Șincai, autorii primei gramatici tipărite a limbii române – *Elementa linguae dacoromanae sive valachicae* –, își propuneau în prefață perfecționarea limbii materne, lucru extrem de important pentru vremea respectivă. La aceasta se adaugă faptul că lucrarea are o circulație incomparabil mai mare decât una păstrată în manuscris și acela că, fiind scrisă în latină – limba de cult a epocii în țările catolice –, putea fi cunoscută și de străini, iar limba română putea astfel fi recunoscută între limbile romanice surori.

Pentru perioada de până la 1640, bibliografiile limbii române vechi au înregistrat primele texte în limba română. Acestea, manuscrise sau tipărituri, reprezintă traduceri de cărți religioase, acte și scrisori – particulare sau oficiale. Limba acestora prezintă un vocabular sărac și numeroase particularități dialectale. Aceste divergențe dialectale i-au determinat pe specialiști să vorbească, pentru această perioadă, de două variante literare: una de tip nordic – maramureșeană, alta de tip sudic – munteană sau sud-transilvăneană. Nu lipsesc din aceste prime texte traduse, și se vor întâlni și în traduceri de mai târziu, construcțiile artificiale, nefirești, imitate după limba originalului.

Perioada 1640-1780 se caracterizează printr-o tendință de laicizare a culturii române. Ca urmare, româna literară începe a se elibera de sub influența limbii textelor religioase și are loc o apropiere de limba vie a poporului. Pe lângă textele religioase – principala formă de manifestare a culturii și în această perioadă –, apar cronicile, textele juridice, textele cu caracter oratoric și filozofic. Asistăm acum – prin creațiile lui Dosoftei și Miron Costin – la primele manifestări culte ale creației artistice în versuri și, printr-un număr relativ mare de lucrări, la afirmarea creației artistice în proză. În aceeași perioadă, limba română devine limba oficială a cancelariei și a bisericii. Se afirmă personalități culturale de prestigiu: Varlaam, Simion Ștefan, Dosoftei, Grigore Ureche, Miron Costin, stolnicul Constantin Cantacuzino, Ion Neculce, Antim Ivireanul ș.a. Ei sunt principalii modelatori ai limbii literare, la care trebuie să-i adăugăm pe autorii primei traduceri integrale a *Bibliei* în limba română, dintre care trebuie să îl amintim pe spătarul moldovean Nicolae Milescu, cel care a tradus cel dintâi integral *Vechiul Testament* în limba română, text care a stat la baza realizării *Bibliei de la 1688*. Variantele literare pot fi relativ ușor delimitate, limba de acasă a cărturarilor influențând în mai mare sau mai mică măsură limba textelor. Cel mai bine sunt reprezentate varianta moldovenească și cea din Muntenia, Ardealul fiind mai puțin reprezentat acum comparativ cu perioada precedentă, în care această regiune dăduse culturii române mari monumente de limbă literară (textele rotacizante, tipăriturile lui Coresi, *Palia de la Orăștie*, *Noul Testament de la Bălgrad (1648)*, acesta din urmă însă în secolul al XVII-lea).

Influența limbii slavone asupra limbii române mai scade fără a dispărea; cresc, concomitent, influențele neogreacă și turcă, acestea atingând apogeul în epoca fanariotă, 1711-1821. Cu timpul, se face simțită pătrunderea elementelor rusești și romanice.

Epoca premodernă acoperă o perioadă relativ întinsă, delimitată aproximativ de anii 1780-1840, numită și perioada de tranziție la epoca modernă; textele realizate în această perioadă ilustrează accentuarea procesului de laicizare a culturii. Apar manuale și cărți tehnice, care pun în circulație un număr mare de neologisme din cele mai diferite domenii: matematică, fizică, agronomie, geografie, gramatică, putându-se vorbi acum despre începuturile stilului științific. Unii specialiști, printre care Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu (*ILRL*), sunt de părere că deschizător de drumuri în acest domeniu trebuie considerat totuși Dimitrie Cantemir, realizator al unui prim glosar românesc de neologisme în *Scara numerelor și cuvintelor străine tâlcuitoare* din romanul alegoric *Istoria ieroglifică*.

Se manifestă acum și o tendință de modernizare a exprimării literare și de unificare a normelor acesteia datorită activității lingvistice a corifeilor Școlii Ardelene. Bazele creării

normei unice supradialectale se pun de către Petru Maior. Criteriul fundamental în selectarea normelor este cel al maximei apropieri de prototipul latin. Activitatea lingvistică a ardelenilor va reprezenta punctul de plecare pentru Ion Heliade Rădulescu.

După ce în perioada precedentă limba română devenise limbă de cult și limbă a cancelariei domnești, ea cucerește în această etapă domeniul învățământului. Școlile din Muntenia (Gh. Lazăr) și din Moldova (Gh. Asachi) au ca limbă de prederare româna pentru unele discipline de învățământ și, mai mult decât atât, chiar limba română devine obiect de studiu. Alături de școală, presa românească (*Curierul românesc* – București, 1829, *Albina românească* – Iași, 1829, *Gazeta de Transilvania* – Brașov, 1838) joacă un rol foarte important în dezvoltarea limbii literare. De asemenea, teatrul românesc își propune să dea limbii românești noi podoabe: „... podoabe limbii noastre dați / În românești cuvinte.” (Iancu Văcărescu).

În aceeași perioadă se înscrie activitatea lui Ion Heliade Rădulescu, realizatorul lucrării *Gramatica românească*, 1828, una dintre cele mai de seamă contribuții în direcția normării limbii literare, a creării normei unice. În *Prefața* acestei lucrări, autorul susține ortografia fonetică și propune soluții pentru îmbogățirea vocabularului prin împrumuturi, mai cu seamă din latină și din limbile romanice „surori”, indicând și modalitățile concrete de adaptare a neologismelor. Aceeași grijă manifestă autorul și pentru norma morfologică. Până la exagerările italianizante ale lui Heliade (după 1840), el rămâne un real modelator al limbii române literare.

A doua perioadă a epocii moderne – 1840-1880 – începe o dată cu apariția *Daciei Literare* la Iași, sub conducerea lui M. Kogălniceanu. El este inițiatorul curentului național în cultură românească. Sub raport lingvistic, perioada se caracterizează prin: îmbogățirea vocabularului cu neologisme și adaptarea lor; așezarea limbii vorbite a poporului la baza dezvoltării limbii literare; înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin și stabilirea unei ortografii bazate pe principii fonetice (ortografia cu alfabet latin a fost adoptată oficial în 1860 în Muntenia, iar în 1862 în Moldova).

Începutul acestei perioade a stat sub semnul activității lui Ion Heliade Rădulescu, M. Kogălniceanu, Al. Russo, C. Negruzzi, V. Alecsandri, iar în a doua parte – T. Maiorescu și, bineînțeles, marii clasici ai literaturii noastre.

Cea de a treia etapă – 1880-1900 – se caracterizează prin unificarea variantelor literare, prin consolidarea stilurilor limbii literar-artistice. După 1900, în 1904, Academia reglementează ortografia, păstrată cu unele modificări neesențiale până astăzi.

După primul război mondial, schimbările petrecute în structura politică, economico-administrativă și culturală au avut urmări și pe plan lingvistic. Imediat după război are loc un proces amplu și complex de unificare a limbii, de nivelare a trăsăturilor regionale din provinciile nou alipite, proces ce se desfășoară sub influența tot mai mare a limbii Capitalei, datorită prestigiului dobândit de această variantă.

Variantele stilistice ale limbii literare sunt deschise schimbărilor în sensul modernizării. Stilul beletristic cunoaște o dezvoltare pe două direcții: o direcție tradițională deschisă de Sadoveanu în 1904 și o linie a inovațiilor începută de Rebreanu, căruia i se alătură M. Caragiale, Camil Petrescu, H. P. Bengescu, G. Călinescu. În privința poeziei, se poate vorbi tot de o evoluție pe două direcții, numai că aici un poet considerat tradițional – cum este Tudor Arghezi, utilizează mijloace lexicale și frazeologice considerate până atunci nepoetice. Acestuia i se adaugă L. Blaga, I. Barbu, Al. Philippide ș.a. Trebuie avută, de asemenea, în vedere încercarea avangardiștilor de a rupe definitiv cu tradiția. Se încalcă acum normele logicii și ale raționalului, continuându-se o mai veche idee a lui Macedonski potrivit căreia logica poeziei este însuși absurdul, în poezie fiind logic tot ceea ce este frumos.

În perioada actuală se acordă o atenție deosebită cultivării limbii literare și dezvoltării acesteia pe baza limbii vorbite a poporului. Scriitorii apelează la bogăția și expresivitatea limbii populare, modelând artistic limba vie a poporului. Prin intermediul școlii și prin mass-media, limba literară a început să se impună tot mai mult, tinzând să se identifice cu limba națională unică.

SCHEMĂ RECAPITULATIVĂ (I)

Definiția limbii române literare:

- caracterul normat;
- caracterul cultivat al limbii române literare.

Raporturile dintre limba literară și limba literaturii artistice:

- funcția limbii literare / funcția limbii literaturii artistice;
- sfera limbii literare / sfera limbii literaturii artistice.

Periodizarea istoriei limbii române literare vechi:

- epoca veche [secolul al XVI-lea – 1780]:
 - a) secolul al XVI-lea (1521) – 1640 (momentul reluării activității tipografice în Țara Românească – *Pravila de la Govora*);
 - b) 1640 – 1780 (anul tipăririi primei gramatici românești, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*)
- epoca premodernă [1780–1840, anul apariției revistei „Dacia literară”].

TESTE DE CONTROL ȘI AUTOEVALUARE (I)

1. Care sunt cele două trăsături definitorii ale limbii române literare?

R: În toate definițiile propuse pentru noțiunea *limbă literară* se regăsesc constant două trăsături: *caracterul normat* și *caracterul cultivat*.

2. Cum puteți defini norma?

R: Pornind de la definiția dată de Eugen Coșeriu, înțelegem că norma reprezintă primul grad de abstractizare în raport cu actul concret al vorbirii, ceea ce înseamnă că se rețin numai aspectele care au caracter social general, eliminându-se aspectele ocazionale, individuale ale vorbirii.

2. Originea limbii române literare

Rezumat:

Capitolul cuprinde informații cu privire la originea limbii române literare, *epoca de formare și baza dialectală*. Sunt analizate cele mai vehiculate teorii care s-au exprimat de-a lungul timpului în legătură cu această problemă controversată, astfel încât studenții să știe că nu există unitate de vederi, dar, în același timp, să aleagă, în cunoștință de cauză teoria cea mai plauzibilă, respingând concepțiile exclusiviste, atât în privința momentului când a început procesul de formare, cât și în privința graiului care trebuie considerat bază a unificării limbii române literare.

Epoca de formare

O problemă extrem de controversată în istoria limbii române literare o constituie epoca de formare. Se admite îndeobște că primele elemente de limbă literară au apărut odată cu cele dintâi texte scrise în limba română, acestea datând din secolul al XVI-lea. Ion Gheție (*Istoria limbii române literare. Privire sintetică*) elimină din discuție, atunci când e vorba de originea limbii literare, documentele private, adică acte de vânzare-cumpărare, catagrafii (inventare, recensăminte), testamente, notițe sau scrisori, considerând că trebuie făcută o deosebire tranșantă între textele literare elaborate pentru săvârșirea unui act de cultură și textele neliterare, simple manifestări ale limbii vorbite. Considerăm însă că și acestea din urmă folosesc o limbă îngrijită, cunoscut fiind faptul că nimeni nu scrie așa cum vorbește, că, în general, aspectul scris al limbii este mai elaborat. Prin urmare, ele pot fi considerate documente importante pentru studierea limbii literare.

Teoria formulată în 1879 de B. H. Hasdeu situează originea limbii literare în secolul al XVI-lea. Aceasta este cea mai veche și a câștigat numeroși adepți: Al. Lambrior, Ov. Densusianu, I. Bianu, N. Iorga, Sextil Pușcariu, Al. Rosetti, Jacques Byck, Boris Cazacu, Ion Gheție.

După Hasdeu, începuturile exprimării culte românești trebuie căutate în tipăriturile lui Coresi. Cam în același timp cu Hasdeu, lingvistul ieșean Al. Lambrior susținea o opinie similară. El considera că limba textelor lui Coresi s-a constituit în limbă literară și a avut rolul de a păstra unitatea limbii, diferențele dintre graiuri aproape anulându-se în fața limbii acestor texte. Poate că opinia lui Lambrior este exagerată, acordând o prea mare importanță textelor coresiene. Neîndoielnic este că textele brașovene au condus la formarea unei tradiții literare, românești, fapt subliniat de Ov. Densusianu, care însă privește cu mai multă circumspecție aceste texte, considerând că ele reprezintă doar o adaptare la scopuri practice, fără intenționalitate literară și fără preocupare pentru perfecționare literară. Cu sau fără preocupare pentru aceste aspecte, textele lui Coresi – răspândite prin tipar – au contribuit la dezvoltarea ulterioară a limbii literare.

Foarte categorici în recunoașterea rolului pe care l-au jucat cărțile lui Coresi se dovedesc Ion Bianu, Alexandru Rosetti și Boris Cazacu. Ei subliniază că aceste texte formează începutul literaturii noastre naționale și pun bazele limbii noastre literare, de aici începând procesul îndelungat și complex al constituirii normei supradialectale unice, proces ce se va desăvârși foarte târziu, aproape în zilele noastre.

Deosebită, în parte, de opiniile prezentate mai sus este cea a lui N. Iorga. Recunoscând însemnătatea tipăriturilor lui Coresi în fundamentarea limbii noastre culte, Iorga vede în acestea doar tipărirea cu schimbări foarte mici a textelor rotacizante. Prin urmare, în acestea din urmă ar trebui căutate începuturile cultivării limbii române. Că Iorga nu contestă rolul lui Coresi ne dovedește următorul fragment din *Istoria literaturii românești*, ed. a II-a, 1925, vol. I, p. 97:

„Prin ele, cărțile tipărite de Coresi, aceste cărțuții urâte, păstrate astăzi în puține exemplare ferfenițoase, prin găurile cărora se plimbă cariul, s-a întemeiat ceva neprețuit pentru orice popor, căci cuprind în sine ceea ce va da forma gândului și simțirii generațiilor care se vor urma: limba literară”.

Părerii aproape generale că originea limbii literare trebuie căutată în textele secolului al XVI-lea i se opun alte opinii. Acestea fie că aduc începutul acestui proces prea aproape de zilele noastre, fie că trimit la primele manifestări artistice în limba română – creațiile populare.

Punctul de vedere al școlii lingvistice ieșene, fără a exagera factorul timp, limitează mult sfera în care a putut lua naștere o limbă literară. Astfel, I. Nădejde, G. Ibrăileanu (în cursul de *Istoria literaturii române moderne. Epoca lui Conachi*), G. Ivănescu (în *Problemele capitale ale vechii române literare* și în *Istoria limbii române*) consideră că între limba poporului și cea a claselor de sus existau deosebiri mari. Potrivit acestei concepții, în textele din secolele al XVI-lea și al XVII-lea se reflectă limba vie a claselor de sus. Concepția aceasta, bazată pe o afirmație a lui Dimitrie Cantemir privind deosebirea dintre limba poporului și cea a claselor de sus, nu a găsit mulți susținători și prin urmare este destul de rar adusă în discuție când e vorba despre epoca de formare a limbii române literare.

Foarte îndrăzneță este teoria originii folclorice a limbii române literare. Susținută de Al. Graur, I. Coteanu și Liviu Onu, opinia de mai sus așază începuturile limbii române literare cu mult înainte de secolul al XVI-lea, în timpuri îndepărtate când au apărut primele creații folclorice în limba română. În acest fel, literatura populară devine suportul aspectului cultivat al limbii noastre. O astfel de teorie ar trebui să țină seama de un aspect foarte important: creațiile populare sunt rezultatul unor elaborări îndelungate, transmise nouă într-o formă înregistrată târziu. În această situație, este firesc să ne întrebăm pe cine reprezintă limba *Mioriței*, spre exemplu. Aparține ea creatorului anonim, colportorului, subiectului anchetat, culegătorului? *Miorița* aparține ca elaborare artistică primelor genuri folclorice în care se afirmă geniul poporului român, iar ca limbă, ea se înscrie în perimetrul dialectal al secolului al XIX-lea. Dacă-l avem în vedere pe Alecsandri, care o publică inițial în 1850 în revista „Bucovina”, modificându-i ulterior textul, această creație artistică aparține limbii literare de la mijlocul secolului al XIX-lea.

Este de asemenea de neacceptat opinia celor care susțin că limba română literară ar fi o creație a secolului al XIX-lea, când toate normele ei au devenit unitare și obligatorii pentru toți românii. Adepții acestei teorii condiționau apariția limbii literare de apariția națiunii române. Ideea potrivit căreia până spre începutul secolului al XIX-lea oamenii de cultură români au scris în graiul lor de acasă și nu într-un aspect literar supradialectal al limbii române – susținută de Iorgu Iordan – a fost acceptată inițial și de Gavril Istrate. Ulterior, acesta din urmă și-a nuanțat punctul de vedere de vreme ce în lucrarea *Limba română literară* avansa ideea că specialistul care s-a apropiat cel mai mult de adevăr în această privință a fost Al. Philippide. Acesta din urmă susținuse în *Istoria limbii române. Principii de istoria limbii* că procesul fixării limbii române comune a început cu primele tipărituri și îndeosebi cu cele din secolul al XVII-lea, dar despre o limbă comună [literară] nu se poate vorbi decât după 1859. Se are în vedere că numeroase norme ale limbii române literare s-au fixat încă din secolul al XVI-lea, dar normele comune s-au impus abia prin anii 40 ai secolului al XIX-lea.

Acceptând teoria potrivit căreia limba literară are la bază textele tipărite în secolul al XVI-lea, se pune totuși o întrebare privind raporturile dintre limba textelor secolului al XVI-lea și limba vorbită. Răspunsul la această întrebare trebuie să aibă în vedere viața culturală desfășurată în veșmânt slavon. Folosind slavona ca limbă de cultură, asemenea latinei în Occident, românii vor fi fost influențați în vorbirea lor de limba slavonă. Ar fi interesant de văzut însă ce urme a lăsat această limbă în limba română și cum trebuie privit raportul scris-vorbit în perioada când slavona era, pe teren românesc, limbă de cultură.

Iorgu Iordan crede că limba literară vorbită există numai după formarea aspectului scris al limbii literare. Aspectul scris al limbii literare îl fixează Iordan pe la mijlocul secolului al XIX-lea iar aceasta face ca aspectul oral al limbii literare să fie adus mai târziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și chiar în secolul al XX-lea.

Suficient de curioasă este și concepția lui Ion Gheție. El fixează, pe de-o parte, începutul limbii literare în momentul în care, prin limbă, se săvârșește un act de cultură, deci în secolul al XVI-lea și chiar mai înainte. Astfel, în *Baza dialectală a limbii române literare*, p. 206, el afirmă: „(...) socotim drept epocă probabilă de fixare a tradiției literare românești intervalul 1450-1520. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, de când datează textele literare românești care au ajuns până la noi, tradiția literară românească putea avea deci (cel puțin în unele regiuni ale țării) o vechime de aproximativ 100 de ani.” Pe de altă parte, consideră însă că nu avem corespondente vorbite ale limbii literare decât foarte târziu în secolul al XIX, procesul de formare a limbii literare vorbite fiind plasat de Gheție în urma procesului de fixare a limbii scrise. Concepția lui se bazează pe faptul că nu admitea, înainte de secolul al XIX-lea, existența unor deosebiri relevante între vorbirea populară și cea cultă. Făcând această constatare, Gheție avea probabil în vedere doar aspectul fonetic. Acesta nu este însă relevant în cazul limbii literare vorbite, deoarece ar trebui să acordăm o importanță egală și celorlalte niveluri ale limbii, nu numai nivelului fonetic. Mai mult, vorbirea unui om cult se deosebește de vorbirea unei persoane nefamiliarizate cu limba literară îndeosebi sub aspect lexical. Limba literară vorbită nu este niciodată copia fidelă a limbii literare scrise, unde norma este respectată cu mai multă rigoare. Convinși de această distanță, credem că limba literară are de la început două aspecte: unul scris, mai îngrădit de reguli, și unul vorbit, mai liber. Aceasta înseamnă că nu trebuie să vorbim de un raport de anterioritate a limbii scrise față de limba vorbită, ci de un raport de simultaneitate între ele.

Începuturile vechii române literare trebuie căutate în textele din secolul al XVI-lea. Apariția acestor texte și, implicit, a limbii literare a fost posibilă numai printr-un proces pregătitor îndelungat. Astfel, în perioada când slavona era limba de cultură, s-a realizat treptat adaptarea alfabetului chirilic la scrierea limbii române și îmbogățirea vocabularului de cultură al românilor.

Fără a putea vorbi de o limbă literară scrisă, e sigur că în limba românilor știutori de carte și în vorbirea celor cu care ei intrau în contact, la curte, în mediul bisericesc sau aristocratic, se fixaseră înainte de secolul al XVI-lea unele elemente de cultură bizantino-slavă în lexic. Nu sunt excluse nici unele diferențieri sintactice și expresive în limba română vorbită de cititorii de literatură bizantino-slavă de la noi față de limba celorlalte pătri sociale, a țărănimii în primul rând. Cei care citeau în acea vreme texte celebre, cum ar fi: *Panegiricul împăraților Constantin și Elena* de patriarhul Eftimie din Târnovo, conservat în manuscrisul lui Iacov de la Putna (1474) sau *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, puteau prelua o serie de termeni bizantino-slavi, termeni care ulterior vor fi puși în circulație de traduceri românești ale aceluiași text. Astfel de texte de o certă valoare literară nu puteau să nu influențeze vorbirea românilor din anumite medii cărțurărești înainte de secolul al XVI-lea. Deci, e aproape sigur că limba documentelor și a cărții – *slavona*, influențată de greacă, a exercitat o înrăurire asupra limbii conversației, *româna*, îmbogățind-o cu termeni culti.

În concluzie, începuturile limbii române literare trebuie căutate în textele secolului al XVI-lea. Nu pot fi acceptate teoriile exclusiviste, fie că ele plasează începuturile limbii române literare în limba creației populare, fie că aduc acest proces mult prea târziu, în secolul al XIX-lea, când toate normele ei devin unitare și obligatorii pentru toți românii.

Baza dialectală a limbii române literare

Dacă în cazul celor mai multe limbi literare europene lucrurile sunt clare atunci când e vorba de baza dialectală a acestora, limba română literară pare a fi într-o situație diferită. Se știe că limba franceză literară are la bază varianta literară din Île-de-France; limba germană literară s-a fondat pe dialectul saxon în care fusese redactată *Biblia* lui Luther, limba italiană literară s-a format pe baza limbii toscane, care, începând din secolul al XIV-lea, s-a impus datorită prestigiului câștigat prin operele scriitorilor florentini: Dante, Petrarca, Boccaccio.

Conform părerii specialiștilor, o limbă literară se formează pe baza unui dialect, care reușește să le domine pe celelalte, fără a se identifica însă cu dialectul respectiv. Aceasta pentru

că limba literară renunță la ceea ce dialectul are particular și primește fonetisme, forme și cuvinte specifice celorlalte dialecte. Rezultatul acestui proces poate apărea ca o limbă compozită, dar structura acesteia trădează întotdeauna particularitățile dialectului care s-a constituit în bază de formare.

Aceasta este regula cvasiunanim acceptată de lingviști pentru toate limbile literare. Cazul particular pe care-l reprezintă limba română literară s-ar datora, pe de-o parte, faptului că ea nu s-a constituit printr-un decret care să fi declarat normă unul dintre graiuri, așa cum s-a întâmplat în 1539 în Franța, iar, pe de altă parte, nu se poate vorbi la noi de o acțiune unificatoare pe care să o fi exercitat o personalitate printr-o operă de prestigiu, cum e cazul lui Luther pentru germană sau Dante pentru italiană. La noi primele mari personalități au fost cronicarii moldoveni și Dimitrie Cantemir, iar aceasta ar însemna că graiul moldovenesc trebuia să dețină cea mai mare pondere în formarea limbii române literare și nu cel muntenesc. După Alf Lombard și Ion Coteanu, pe teren românesc dificultățile sunt cauzate și de faptul că între graiurile dacoromâne, diferențele sunt extrem de mici, comparativ cu situația din celelalte limbi. Aceasta a făcut ca și procesul de unificare să se desfășoare altfel. Trebuie să subliniem însă că româna nu este singura limbă care prezintă diferențe foarte mici între variantele ei teritoriale. În aceeași situație se află limba maghiară și unele limbi slave. Despre varianta literară a acestora se susține însă că s-a format pe baza unui singur dialect, recunoscut de toată lumea.

Ion Gheție consideră că neînțelegerile apar din cauza faptului că s-a trecut cu vederea, în general, peste un aspect esențial, anume că „limba literară este în același timp, expresia unui dialect (grai) acceptat drept bază a unificării și rezultatul colaborării tuturor dialectelor (graiurilor) sau, cel puțin, al unora dintre ele”. (*Baza dialectală a limbii române literare*, p. 62 ș.u.). Același specialist e de părere că „între aceste două aspecte ale aceluiași proces nu există nici o contradicție, ele nu se exclud, ci sunt obligatorii, până la un punct complementare” (*Ibidem*). Neglijarea acestui aspect a dus la formularea unor opinii exclusiviste: unii susținând că temelia limbii române literare o reprezintă numai graiul muntean, fără a accepta contribuția celorlalte graiuri, alții admitând că limba română literară s-a format printr-o largă integrare dialectală, fără a fi predominant unul dintre graiuri.

Concepția rațională potrivit căreia un grai devine bază a unificării limbii literare și furnizează cele mai multe norme unice ne poate ajuta să privim din perspectivă critică punctele de vedere formulate de-a lungul timpului, din momentul în care această problemă a intrat în atenția specialiștilor.

Cele mai importante păreri sunt: a) la baza limbii române literare stă graiul muntean; b) graiul maramureșean este temelia limbii noastre literare; c) limba română literară a cunoscut o dublă bază dialectală: întâi una maramureșeană, apoi una munteană; d) limba română literară este un compromis între toate graiurile dacoromâne; e) norma unică a limbii literare este o fuziune a normelor regionale din București și Iași; f) la baza limbii române literare stă întregul dialect dacoromân, unitar în epoca de început a scrisului românesc.

a) Cea mai veche și cea mai răspândită dintre aceste șase teorii este cea privitoare la baza muntenească a limbii literare. Ca și în cazul teoriilor privind epoca de formare a limbii române literare, și în privința bazei dialectale, B. P. Hasdeu este lingvistul care a formulat pentru prima dată o opinie pertinentă în 1879. Hasdeu începe prin a constata că limba *Catehismului* tipărit de Coresi la Brașov în 1559 are aceeași înfățișare cu graiul vorbit în Țara Românească și în regiunile vecine ale Transilvaniei și este foarte puțin dificilă pentru vorbitorii de azi: „Deși vechi de peste trei secole, acest catehism este scris într-o limbă care se apropie foarte mult și s-ar putea zice chiar că nu diferă de graiul actual al sătenilor din Țara Românească și din regiunile învecinate ale Transilvaniei” și conchide apoi: „s-ar putea dară afirma că pe la jumătatea secolului al XVI-lea limba română înfățișa diverse straturi, unele mai înapoiate, altele mai înaintate între cari exista deja stratul cel devenit astăzi, aproape fără nici o schimbare, limba tipică a românului.” (B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, vol II, București, 1879, p. 88).

Hasdeu are meritul de a nu exclude contribuția celorlalte subdialecte la desăvârșirea limbii literare, deoarece, după părerea formulată în tomul III al studiului citat, limba națională

literară nu coincide cu un „singur dialect privilegiat”, pentru că ea „ne înfățișează așa-zicând congresul tuturor celorlalte dialecte sub președinția aceluia singur” (B. P. Hasdeu, *Cuvențe den bătrâni*, tom III, București, 1881, p.82).

Teoria formulată de Hasdeu a fost îmbrățișată și nuanțată de numeroși alți lingviști.

Al. Lambrior, cam în același timp cu Hasdeu, în 1881, arăta că limba textelor coresiene tipărite la Brașov a menținut unitatea limbii scrise, iar diversele graiuri s-au stins în fața acestei limbi scrise. Observațiile sale nu fac decât să evidențieze rolul pe care l-a jucat graiul muntean în realizarea unificării lingvistice.

Opinia aceasta este acceptată și de Moses Gaster în introducerea *Crestomației* sale din 1891. Ulterior, Ov. Denusianu, în *Istoria limbii române* și în cursurile sale universitare netipărite ținute la București, va face numeroase observații în legătură cu baza dialectală munteană a limbii române literare. Ideile sale sunt, în esență, fundamentate pe cele puse în circulație de Hasdeu. El afirmă că tipăriturile secolului al XVI-lea au fost extrem de importante în procesul de formare a românei literare și că între limba acestor texte și cea de astăzi nu există diferențe foarte mari. Lingvistul bucureștean susține că nu limba textelor lui Coresi a devenit normă generală în secolul al XVI-lea, ci graiul aflat la baza acestora a devenit, ulterior, limbă unică de cultură. Denusianu nu poate trece însă cu vederea sărăcia vocabularului acestor texte.

Al doilea pas important în dezvoltarea limbii române literare este, după Denusianu, limba cronicarilor munteni din jurul anului 1700. Importanța cronicarilor moldoveni – spunem noi – e însă mult mai mare decât cea a cronicarilor munteni și dacă cercetăm contribuția cronicarilor moldoveni la dezvoltarea limbii române literare e evident că teoria bazei dialectale muntene se află în fața unui argument pe care nu-l poate respinge. Pentru Ov. Denusianu, care susține că limba română literară s-a născut pe o bază dialectală munteană în secolul al XVI-lea, limba cronicarilor moldoveni apare plină de particularități arhaice.

Opinia formulată de lingvistul bucureștean a fost însușită și de elevii săi, P.V. Haneș, Gh. Adamescu și Gh. Nedioglu, și reluată apoi de Al. Rosetti, care-i aduce unele completări. Rosetti pleacă de la observarea rolului preponderent al tipăriturilor lui Coresi în dezvoltarea limbii literare, dar duce mai departe afirmația lui Denusianu, susținând că în textele secolului al XVI-lea „fărămițarea dialectală este destul de vizibilă” și arătând că în această perioadă de început au existat cel puțin două limbi comune scrise, corespunzând traducerilor rotacizante și, respectiv, tipăriturilor coresiene. Bucurându-se de o foarte mare răspândire, cărțile lui Coresi au făcut să crească prestigiul graiului în care acestea au fost redactate, iar limba acestor cărți a devenit un model de urmat în secolul al XVI-lea și după aceea.

Opinia de mai sus, cu privire la primatul literar al graiului muntean, a fost însușită și de Ion Bianu și Nicolae Cartoian.

Adepți ai teoriei școlii lingvistice bucureștene sunt și Al. Graur (*Studiile de lingvistică generală și Limba corectă*), Boris Cazacu (*Istoria limbii literare și problemele studierii ei*), Ion Coteanu (*Româna literară și problemele ei principale*), precum și Luiza Seche, Mircea Seche, (*Contribuții la problema unificării limbii literare în secolul al XIX-lea*).

b) Alți cercetători sunt de părere că la baza limbii române literare ar sta graiul maramureșean. Dintre adepții acestei teorii îi amintim pe N. Iorga, Sextil Pușcariu, Al. Popovici și N. Drăganu.

Iorga este de părere că temelia limbii difuzate prin tipăriturile coresiene nu o constituie graiul muntean, ci graiul maramureșean, deoarece, în concepția sa, Coresi nu a făcut decât să răspândească prin tipar, „cu schimbări de tot mici”, vechile traduceri rotacizante: „Ardealul de nord sau Maramurășul ni dădură astfel odată cu cele dintâi cărți limba lor. Toscana noastră au fost acele sate de plugari și păstori din muntele de miazănoapte al largii țeri a românilor”. (N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, I, București, 1925, p.192–193).

Sextil Pușcariu merge până la un punct după afirmațiile lui Iorga, dar, în final, recunoaște în limba difuzată prin tipăriturile lui Coresi un compromis între graiul maramureșean și cel muntean; Coresi, tipărind textele rotacizante, a stabilit „o formă a limbii care era înțeleasă

pretutindeni”, contribuind „la stabilirea unei limbi literare românești” (*Istoria literaturii române*, vol. I, *Epoca veche*, Sibiu, 1920, p.72–74).

c). Cea de-a treia opinie a fost formulată de către G. Ivănescu în *Problemele capitale ale vechii române literare*. Conform acestei opinii, limba română literară a cunoscut, în cursul evoluției sale, o dublă bază dialectală: în primul rând una maramureșeană, în al doilea rând una munteană. După G. Ivănescu, vechea română literară nu a fost unitară, ci a avut variante regionale pe care lingvistul ieșean le numește *dialecte literare*. Aceste dialecte literare au fost:

1. dialectul rotacizant din nordul Transilvaniei (din textele rotacizante);
2. dialectul central-ardelean sau transilvănean, fără rotacism;
3. dialectul muntean (sud-ardelean), atestat de *Scrisoarea lui Neacșu* și de tipăriturile lui Coresi;
4. dialectul moldovean atestat în textele de la mijlocul veacului al XVI-lea;
5. dialectul bănățean, atestat din a doua jumătate a secolului al XVI-lea în scrieri din Banat, Țara Hațegului și Orăștie.

G. Ivănescu constată că în secolul al XVI-lea, aceste dialecte literare erau foarte asemănătoare și prin urmare el nu susține foarte hotărât această varietate dialectală, afirmând: „s-ar părea că nu există, la drept vorbind, în cea mai veche limbă literară românească decât două varietăți: una nordică, ardelenescă, moldovenească și bănățeană în același timp, și alta sudică, muntenească și oltenească în același timp [...] și că abia în secolul al XVIII-lea, când elementele populare pătrund puternic în limba scrisă, se observă patru dialecte literare bine distincte unul de altul: cel muntenesc, cel moldovenesc, cel ardelenesc și cel bănățean.” (G. Ivănescu, *Problemele capitale...*, p. 91). Ivănescu nu afirmă cu toată certitudinea că în primele două secole de existență limba română literară a avut o bază exclusiv maramureșeană, ci e de părere că prin textele rotacizante, care au avut întâietate cronologică, varianta literară de nord (maramureșeană) a influențat limba textelor din secolul al XVI-lea, iar această influență a slăbit treptat datorită mutării spre sud a centrelor culturale românești. A urmat apoi, după 1800, sporirea influenței muntene, ajungându-se la ceea ce Ivănescu numește „hegemonia aproape definitivă a graiului muntean.”

În favoarea existenței variantelor literare pledează printr-o bogată argumentare și I. Gheție în lucrarea *Baza dialectală a româniei literare*.

Ca și G. Ivănescu, I. Gheție distinge mai multe variante literare care s-au întemeiat pe graiuri dacoromâne diferite. Aceste variante s-au păstrat, în opinia sa, până în secolul al XIX-lea, deși în secolul al XVIII-lea se produsese cea dintâi „muntenizare” a limbii textelor tipărite. Fiind de părere că limba română literară a cunoscut procesul de unificare în secolul al XIX-lea, pe baza variantei muntene, dar și prin contribuția celorlalte variante literare dacoromâne, specialistul bucureștean nu admite ca temelie a limbii literare limba tipăriturilor coresiene, deoarece „diaconul a pus bazele variantei muntenești a limbii literare, și nu bazele acestei limbi luate în totalitate” (I. Gheție, *Baza dialectală a româniei literare*, p. 71).

Spre deosebire de G. Ivănescu, I. Gheție neagă influența maramureșeană asupra variantelor literare din primele secole.

d). Susținută pentru întâia oară în 1894 de către Al. Philippide, teoria conform căreia limba literară ar fi un compromis între toate graiurile dacoromâne a câștigat și alți adepți. Printre aceștia se numără: George Pascu, Iorgu Iordan, G. Istrate.

Observând lipsa de unitate a vechii române literare, Philippide consideră că norma unică supradialectală s-a realizat după 1859: „până la 1859 n-a putut exista o singură limbă comună pentru toată românia, căci în fiecare din provinciile Daciei [limba] era plină de provincialisme”. Al. Philippide (*Istoria limbii române. Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 8–9) nu neagă preponderența graiului muntean nici înainte de 1859, nici după, dar consideră că influența acestuia a fost pusă oarecum în cumpănă de acțiunea pe care au avut-o asupra limbii scriitorii moldoveni. Numai spre sfârșitul secolului al XIX-lea, consideră el, a început „să se fixeze ca limbă comună un compromis între dialectele diferitelor provincii românești” și,

conchide el, „o limbă comună românească precum este cea franceză, ori cea italiană, ori germană, este departe de a exista în România”. (*Ibidem*).

Și G. Pascu (în studiul *Limba comună și dicționarul nostru*) îmbrățișează același punct de vedere, afirmând că „toate dialectele dacoromâne contribuie... la formarea limbii comune românești” (ap. I. Gheție, *Baza dialectală...*, p.55). El este de părere că, dintre toate graiurile, cel moldovenesc și-a impus hegemonia în formarea limbii literare datorită valorii scriitorilor moldoveni. Rolul mai important al graiului moldovenesc se evidențiază, după părerea sa, „mai puțin în fonetism, dar mult mai mult în morfologie, sintaxă și dicționar” (lexic), în vreme ce rolul ardelenilor și al muntenilor este mai important la nivel fonetic.

Apropiindu-se de opiniile celor doi lingviști prezentați mai sus, dar manifestând uneori și rezerve față de concepțiile acestora, Iorgu Iordan, în articolul *Limba literară (privire generală)*, publicat în 1954 (în LR, III, nr. 6, p.52–77), consideră că până în secolul al XIX-lea n-am avut limbă literară, ci „numai limbă scrisă sau, ceea ce e tot una, dialecte literare” (p.69) și că în cazul limbii române, nu se poate vorbi, ca în alte limbi, de așezarea la baza limbii literare a unui singur dialect, ci este vorba de participarea „mai multor variante locale la constituirea limbii naționale și a celei literare” (p.72). Admițând că cel mai apropiat de limba literară este graiul muntean, Iordan limitează apropierea doar la nivel fonetic, ceea ce, consideră el, „nu ne dă dreptul să afirmăm pur și simplu că la baza limbii literare stă graiul muntean” (p.76). Ca argument, lingvistul aduce faptul că majoritatea marilor scriitori români din secolul al XIX-lea au fost moldoveni. Așa stând lucrurile, Iordan consideră că limba română literară s-a realizat prin integrarea unor variante regionale. Dintre aceste variante cea care a avut un rol mai important, dar nu decisiv, a fost varianta munteană. În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, moldovenii s-au lăsat influențați de munteni. În secolul al XIX-lea, graiul muntean a influențat mai mult limba literară, dar această influență a devenit foarte puternică numai după 1859 și 1918.

Ion Gheție este de părere, în ceea ce-l privește pe Iorgu Iordan, că „unele formulări din studiul lui Iorgu Iordan ne permit să credem că autorul se ridică, de fapt, împotriva ideii că limba literară se identifică cu graiul muntean, recunoscând totuși că acest grai a exercitat o influență mai mare decât celelalte în procesul de constituire a limbii literare” (I. Gheție, *Baza dialectală...*, p. 56).

Adept al aceleiași opinii formulate de Al. Philippide și Iorgu Iordan, G. Istrate este de părere că „limba literară nu se confundă cu un anumit grai, ci este sinteza tuturor variantelor principale din cadrul dialectului dacoromân” (*Originea și dezvoltarea limbii române literare*, ap. Șt. Munteanu, V. D. Țâra, *ILRL*, p.43), proporția contribuției acestora fiind însă diferită de la o epocă la alta și rămânând să fie stabilită de cercetători.

e) Emil Petrovici (*Baza dialectală a limbii noastre naționale*; ap. I. Gheție, *Baza dialectală...*, p.57) susține opinia potrivit căreia norma supradialectală unică se reduce la o fuziune a normelor regionale din București și Iași. În concepția sa, româna literară s-a constituit abia după Unirea din 1859, în timp ce până acum au existat „două variante ale limbii literare, prezentând particularități dialectale muntenesti, respectiv moldovenesti”.

f) O altă teorie interesantă în privința bazei dialectale a limbii române literare este aceea prin care se susține că la baza românei literare ar sta întregul dialect dacoromân, unitar în epoca de început a scrisului românesc.

Formulat inițial de I. Nădejde, acest punct de vedere a fost preluat și de G. Ibrăileanu în cursul *Istoria literaturii române moderne. Epoca lui Conachi*. Ion Gheție, prezentând concepția lui Ibrăileanu, afirmă: „După Ibrăileanu, limba literară nu a rezultat dintr-un anumit dialect, ca italiana sau franceza, ci se întemeiază pe limba întregului teritoriu dacoromân dintr-o epocă mai veche, când aspectul ei era unitar, iar diferențierile dialectale nu se produsese încă (secolele al XV-lea – al XVI-lea) (*Baza dialectală...*, p. 59). G. Ibrăileanu este de părere că se poate vorbi despre o pătrundere a elementelor populare în limba cultă mai ales în secolul al XVIII-lea, iar după 1800, datorită eliberării limbii literare de sub influența limbii bisericești, în limba literară sunt acceptate și mai multe elemente populare. Specialistul ieșean crede că se poate vorbi despre constituirea unui aspect definitiv al limbii literare abia după 1840, iar procesul definitivării

acestui aspect s-ar fi încheiat aproape de 1880. Ibrăileanu nu neagă influența mai mare a graiului muntean asupra limbii literare. Această influență s-ar datora în primul rând limbii Capitalei, limbă care era firesc să se impună.

Această din urmă teorie – susținută, cum am văzut, de I. Nădejde, G. Ibrăileanu și, în parte, acceptată de D. Macrea – a fost apropiată de unii specialiști de concepția lui Al. Philippide, G. Pascu, Iorgu Iordan și G. Istrate. Cei care fac această apropiere pierd din vedere un aspect extrem de important al problemei. În acest sens, reținem distincția pe care o face I. Gheție: dacă „Al. Philippide și elevii săi vorbesc despre o contribuție a tuturor graiurilor dacoromâne la formarea limbii literare, Nădejde și Ibrăileanu consideră că la baza limbii literare stă întreg dialectul dacoromân dintr-o epocă când era unitar, deci nediferențiat în graiuri, ceea ce e altceva”. (*Baza dialectală...*, p. 59).

După această prezentare succintă a celor mai importante puncte de vedere care s-au formulat în legătură cu problema în discuție, se impune să observăm, în primul rând, numărul mare de teorii formulate și, în al doilea rând, faptul că, fiind diferite unele față de celelalte, ele par a fi ireconciliabile.

Fără a nega fundamentarea teoriilor emise de specialiști pe cercetarea faptelor de limbă, Ion Gheție formulează o opinie demnă de reținut: „E un fapt cert că, în majoritatea cazurilor, teoriile formulate nu se întemeiază pe concluziile unei cercetări prealabile, absolut necesare. De obicei, oamenii de știință și-au restrâns atenția și și-au îndreptat-o, de preferință, fie asupra secolului al XVI-lea, fie asupra epocii noastre. Perspectiva istorică, indispensabilă unei juste înțelegeri a procesului de unificare lingvistică, e absentă într-o serie de lucrări. Elaborate în asemenea condiții, teoriile au pus nu o dată în circulație afirmații lipsite de acoperire, care așteaptă de ani de zile confirmarea pe terenul riguros al faptelor. Ele sunt totuși îmbrățișate sau respinse, fără un examen riguros și metodic, singurul în măsură să probeze care opinie e fondată și care nu. Nimeni nu a încercat până azi să cerceteze, liber de orice idee preconcepțată, limba literară în cursul evoluției ei seculare, spre a vedea ce anume datorează ea unuia sau altuia din graiuri” (I. Gheție, *Baza dialectală...*, p.60).

Baza dialectală a limbii române literare moderne

În concepția autorilor lucrării *Istoria limbii române literare*, Ștefan Munteanu și V.D. Țăra, se poate vorbi despre începutul unui proces deliberat al unificării variantelor literare românești după 1780, o dată cu apariția primei gramatici românești tipărite, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, deci odată cu activitatea desfășurată de corifeii Școlii Ardelene. Acest proces se va continua ulterior prin activitatea unor cunoscuți oameni de cultură, dintre care Ion Heliade Rădulescu și Titu Maiorescu au avut un rol hotărâtor (*Gramatica* lui Heliade, studiile lui Maiorescu în domeniul limbii).

Ion Gheție îi recunoaște lui Ion Heliade Rădulescu „meritul principal în procesul de reunificare lingvistică ce are loc între anii 1836-1881 [...] Într-o serie de lucrări apărute între anii 1836-1839 și care au avut un larg ecou în rândul oamenilor de cultură români, marele scriitor a preconizat modelul unei limbi unice întemeiate pe tradiție, adică pe norma unică a cărților bisericești” (*Baza dialectală...*, p.628). Criteriile pe care s-a bazat I. Heliade Rădulescu în operația de selecție a unor elemente din diverse graiuri sunt: „criteriul latinității, alături de care Heliade invocă uneori criteriul «gramaticalității», pe cel al răspândirii geografice și pe cel eufonic. Modelul latin rămâne însă principalul factor de selecție în procesul constituirii noii limbi literare” (*Ibidem*).

Norma unică pe care a propus-o Heliade nu se deosebea prea mult de graiul muntean, aflat la baza limbii unice a anilor 1750-1780, iar acest grai a rămas cel mai conservator dintre toate graiurile, în primul rând, în ceea ce privește norma fonetică. Faptul că Heliade s-a bucurat de un prestigiu deosebit în epocă a dus la acceptarea și apoi la difuzarea normelor pe care el le-a propus. Procesul difuzării acestor norme a fost de lungă durată și a întâmpinat chiar unele dificultăți în Moldova și în Muntenia; mai repede s-a difuzat limba unică în Transilvania, lucru

ușor de explicat dacă avem în vedere activitatea desfășurată înainte de reprezentanții Școlii Ardelene și mai ales de Petru Maior, care anticipase în mare măsură această limbă unică.

Înlocuirea, după 1860, a slovelor chirilice cu literele latine în scrierea limbii române a reprezentat încă un sprijin în impunerea normei unice supradialectale.

Ca o concluzie, putem preciza că la baza limbii române literare moderne se află numai indirect subdialectul muntean, deoarece temelia limbii literare moderne o constituie varianta literară munteană care a fost completată cu fapte de limbă din celelalte variante literare ale limbii române, selecția făcându-se după criteriile amintite mai sus.

SCHEMĂ RECAPITULATIVĂ (II)

Epoca de formare a limbii române literare

- B. H. Hasdeu (1879): originea limbii literare plsată în secolul al XVI-lea; adepți: Al. Lambrior, Ov. Densusianu, I. Bianu, N. Iorga, Sextil Pușcariu, Al. Rosetti, Jacques Byck, Boris Cazacu, Ion Gheție;
- Al. Graur, I. Coteanu și Liviu Onu exprimă originea folclorică a limbii române literare, plasând începuturile limbii române literare cu mult înainte de secolul al XVI-lea, în timpuri îndepărtate când au apărut primele creații folclorice în limba română;
- Iorgu Iordan (1954): limba română literară ar fi o creație a secolului al XIX-lea, când toate normele ei au devenit unitare și obligatorii pentru toți românii.

Baza dialectală a limbii române literare

- B. H. Hasdeu (1879): la baza limbii române literare stă graiul muntean; adepți: Al. Lambrior, Moses Gaster, Ov. Densusianu, Al. Rosetti, Ion Bianu, N. Cartoian, Al. Graur, Boris cazacu, Ion Coteanu ș.a.;
- la baza limbii române literare stă graiul maramureșean; adepți: N. Iorga, Sextil Pușcariu, Al. Popovici și N. Drăganu;
- G. Ivănescu (în *Problemele capitale ale vechii române literare*): limba română literară a cunoscut, în cursul evoluției sale, o dublă bază dialectală: în primul rând una maramureșeană, în al doilea rând una munteană; adepți: Ion Gheție;
- Al. Philippide (1894): limba română literară ar fi un compromis între toate graiurile dacoromâne; adepți: Gorge Pascu, Iorgu Iordan, G. Istrate;
- Emil Petrovici (*Baza dialectală a limbii noastre naționale*; ap. I. Gheție, *Baza dialectală...*, p. 57): norma supradialectală unică se reduce la o fuziune a normelor regionale din București și Iași, româna literară constituindu-se abia după Unirea din 1859, până atunci existând „două variante ale limbii literare, prezentând particularități dialectale muntenești, respectiv moldovenești”;
- Ioan Nădejde: la baza românei literare ar sta întregul dialect dacoromân, unitar în epoca de început a scrisului românesc; susținători: G. Ibrăileanu.

TESTE DE CONTROL ȘI AUTOEVALUARE (II)

1. În ce epocă trebuie fixate începuturile limbii române literare?

R: Începuturile limbii române literare trebuie fixate în secolul al XVI-lea, de când datează primele texte scrise în limba română. Nu poti fi acceptate teoriile care exagerează factorul timp fie în sensul aducerii acestor începuturi prea aproape de zilele noastre (în secolul al XIX-lea), fie în sensul situării acestora în timpuri imemorabile (teoria originii folclorice).

2. Ce i-a determinat pe unii specialiști să așeze la baza limbii române literare subdialectul muntean?

R: Formulând în 1879 această teorie, B. P. Hasdeu pornea de la o constatare simplă: limba *Catehismului* tipărit de Coresi la Brașov în 1559 are aceeași înfățișare cu graiul vorbit în Țara Românească și în regiunile vecine ale Transilvaniei, fiind foarte puțin dificilă pentru vorbitorii de la sfârșitul secolului al XIX-lea (și pentru cei de astăzi). El a demonstrat o înțelegere superioară a fenomenului, pentru că nu a exclus contribuția celorlalte subdialecte la desăvârșirea limbii literare, deoarece, după părerea sa, limba națională literară nu coincide cu un

„singur dialect privilegiat”, pentru că ea „ne înfățișează așa-zicând congresul tuturor celorlalte dialecte sub președinția acelu singur”.

Trebuie să adăugăm la aceasta perspectiva istorică, în sensul că vorbim despre un proces început cu cele dintâi texte care au avut șansa răspândirii lor prin tipar, dar, în diferite epocii, ponderea influențelor dinspre o regiune sau alta s-a schimbat, în strânsă legătură cu prestigiul pe care o regiune îl putea dobândi datorită unui cărturar sau unui text.

Epoca veche – secolul al XVI-lea

Rezumat:

Capitolul cuprinde informații pertinente cu privire la câteva aspecte importante ale limbii române literare, care nu au fost scutite de controverse: introducerea limbii române în scris, vechimea scrierii românești cu slove chirilice, vechimea scrierii românești cu litere latine, cauzele care au dus la introducerea limbii române în scris (teoria imboldului intern sau curentul național, teoria influențelor externe: influența bogomilică, influența husită, influența protestantă, curentul național conjugat cu înrâuriri externe). Sub semnul întrebării a fost pus locul unde s-au tradus în limba română cele dintâi texte religioase, numite prin tradiție *texte maramureșene* sau *texte rotacizante*, după cum este încă o chestiune de interes pentru specialiști datarea lor.

- a) *Apariția scrisului în limba română*
- b) *Vechimea scrierii chirilice românești*
- c) *Începuturile scrierii românești cu litere latine*
- d) *Cauzele introducerii limbii române în scris:*
 - *teoria imboldului intern;*
 - *teoria influențelor externe;*
 - *teoria interacțiunii factorilor interni și externi.*
- e) *Maramureșul anilor 1500 – patrie a textelor rotacizante?*

În periodizarea istoriei limbii române literare, prezentată în prelegerea I a cursului de *ILRL*, distingeam două epoci fundamentale în evoluția limbii române literare:

- *vechea română literară* – care cuprinde două perioade:

1. secolul al XV-lea – 1640 – momentul reluării activității tipografice în Țara Românească – *Pravila de la Govora*;

2. 1640-1780

- *limba literară modernă* (1780 – până în zilele noastre)

1. premodernă sau de tranziție la epoca modernă – 1780–1840 (1825, 1820);

2. modernă:

- 1840-1880;

- 1880-1900;

3. perioada limbii române literare contemporane.

Apariția scrisului în limba română și vechimea scrierii chirilice românești

În legătură cu apariția scrisului în limba română și cu împrejurările care au determinat acest eveniment cultural nu s-a spus ultimul cuvânt, iar punctele de vedere care s-au exprimat sunt numeroase.

Vicisitudinile care s-au abătut asupra noastră au făcut ca din numeroasele texte românești scrise în decursul veacurilor, doar puține să ajungă până la noi. În secolele al XIV-lea și al XV-lea, pe teritoriul românesc, limba oficială a cultului ortodox și a administrației era slavona. Totuși, se poate presupune că și în această perioadă s-a scris românește, deci înainte de data primului document românesc păstrat.

Al. Rosetti, bazându-se pe câteva informații, susține în acest sens că „...trebuie să se fi scris românește întotdeauna, sporadic și pentru nevoi particulare. Dar aceste texte s-au pierdut (...) Atât textele românești din secolul al XVI-lea, care întrebuițează o ortografie tradițională,

adică fixată la o epocă anterioară, cât și câteva știri precise, ne arată că s-a scris românește în veacul al XV-lea.” (*Istoria limbii române*, Buc, 1966, IV, V, VI, p. 189).

Primul document păstrat scris în limba română este *Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung* (1521). În afara acestui text, care este capul de serie, avem dovezi că au existat și *Evanghelia* și *Apostolul* din 1532, *Catehismul luteran* din 1544, dar acestea sunt astăzi pierdute, precum și *Evangheliarul slavo-român*, tipărit la Sibiu între 1551-1553, acesta fiind cel mai vechi text românesc tipărit din care ni s-a păstrat un fragment. Începutul și sfârșitul lipsesc. E tipărit pe 21 de coloane, una mediobulgră și alta română și nu poartă nici data, nici locul tipăririi. Pe marginea unei file se găsește însemnarea de mână: „Ion a scris aceasta în anii 7198, iar de la nașterea lui Hristos 1640, în zilele lui Racoți Ghiorghe”. (de unde provine informația?)

În ciuda puținelor mărturii pe care le avem, este îndeobște admis faptul că s-a scris românește și înainte de 1500. Încă din 1881, Al. Lambrior a susținut această idee într-un articol apărut în revista „Convorbiri literare”: „românii au scris în toate timpurile în limba lor”, iar mai târziu, în 1896, aceeași idee a fost actualizată de istoricul A. D. Xenopol, în *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol V. El afirmă că limba română fusese utilizată din timpuri foarte vechi la scrierea unor acte private. Afirmările de mai sus sunt reluate de către Al. Rosetti (*Istoria limbii române*, (IV, V, VI), București, 1966, p.189): „de fapt trebuie să se fi scris românește întotdeauna, sporadic și pentru nevoi particulare”.

Pentru a susține afirmația de mai sus, ne vom sprijini pe argumente furnizate de mai multe lucrări de specialitate: St. Munteanu, V. D. Țăra, *Istoria limbii române literare*; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*; I. Gheție, *Începuturile scrisului în limba română*; I. Coteanu, *Structura și evoluția limbii române (de la origini până la 1860)*.

Specialiștii au grupat mărturiile care prin care se poate susține această idee în trei categorii:

a) informații istorice despre folosirea limbii române în scris;
b) unele aspecte ale grafiei româno-chirilice;
c) fragmente de limbă „românească în textele slave anterioare anului 1500” (cf. Șt. Munteanu, V.D. Țăra, *ILRL*, p.54).

a) Din prima categorie de mărturii face parte o mențiune documentară care vorbește despre jurământul de fidelitate depus de Ștefan cel Mare în 1485, față de regele Cazimir al Poloniei: „hec inscriptio ex valachico in latinum versa est, sed rex ruthenica lingua scriptam accepit” (regele acceptă versiunea în limba slavă bisericească de tip ucrainean: „ruthenica lingua”). Este clar deci că versiunea latină a acestui act a fost făcută după una redactată în limba română, dar textul românesc nu s-a păstrat. O altă mărturie din această categorie o reprezintă informația în legătură cu suma de 1 florin care s-a plătit în 1495 (30 nov.) de către municipalitatea Sibiului unui preot român pentru redactarea unor scrisori în limba română.

De asemenea, prin 1475, un german ar fi văzut în Turcia o scrisoare scrisă de un frate altui frate, scrisoare despre care se spune că era scrisă în limba română (N. Iorga, *Istoria românilor*, vol.IV, București, 1937, p. 43, ap. Al Rosetti, *ILR*, p.189), iar la 1482 și 1492, boierul Dragomir Udriște începea o scrisoare slavonească, adresată brașovenilor, cu *bunilor (i cestitem)*, în loc de *dobrem i cestitem*.

b) În a doua categorie de dovezi intră discuțiile privind notarea unor sunete românești prin semnele chirilice 7 (ius = î), 5 (gea = gi) și – (în = î). O amplă interpretare a aspectelor legate de grafia româno-chirilică face Ion Gheție în lucrarea *Începuturile scrisului în limba română*, capitolul *Vechimea scrierii chirilice românești*. Specialistul bucureștean afirmă ca 7 (iusul) redă vocala centrală orală ă sau î, fără nazalitate. În limba română 7 (ius) nu redă niciodată pe ă sau pe î.

Slova 5 (gi) nu există în alfabetul chirilic. Până la începutul secolului al XX-lea s-a considerat ca această slovă a fost creată pe terenul limbii române pentru a reprezenta grafic un sunet specific limbii noastre și pe care limba slavă nu-l cunoștea. Începând din 1904, o dată cu lucrarea *Fonetica alfabetului chirilic în textele române din veacul al XVI-lea și al XVII-lea* a lui Ilie Bărbulescu, s-a impus opinia potrivit căreia 5 (gi) ar fi o slovă împrumutată de la sârbi, unde

se nota invers decât în scrierea româno-chirilică. Bărbulescu pierde din vedere faptul că atestarea acestei slove într-un document sârbesc este mai recentă cu un secol decât cea mai veche atestare a ei în documentele românești¹.

Despre acest lucru vorbește Ion Gheție și conchide: “Nu e exclus, teoretic vorbind, ca românii să fi creat pe 5 (gi) independent de un model străin sau cel puțin să-l fi luat pe 5 (notat invers) din cărțile sârbești de redacție bosniacă (unde avea valorile č și ģ) și să-l fi inversat (scriindu-l cu cele două bare laterale în sus și cu bara din mijloc în jos) pentru a reda africata ģ.

Născocită de români sau împrumutată de ei de la sârbi (cu unele modificări) slova 5 (gi) a fost întrebuințată din cele mai vechi timpuri pentru a reda în scris un sunet specific românesc”. (I. Gheție, *Op. cit.*, p.17-18).

Același lingvist este de părere că dacă românii au creat o slovă nouă ori au împrumutat-o din altă limbă, cu unele modificări, aceasta presupune scrierea relativ curentă a limbii române: “Numai scriind de mii de ori cuvinte cu **gi**, românii au putut simți nevoia de a găsi un echivalent grafic diferit de celelalte slove ale alfabetului chirilic. A fost nevoie, deci, de un exercițiu grafic îndelungat pentru a simți insuficiența notațiilor curente și a recurge la împrumut sau la crearea unei slove noi. 5 (gi) nu putea apărea în cadrul scrisului slavon cu litere chirilice din țările române, ci numai în cadrul scrisului românesc și anume în momentul când acest scris avea o oarecare vechime, o anumită tradiție.” (*Ibidem*, p.18). Cea mai veche atestare a acestei slove este într-un document slavon din 1454. Apariția ei în texte în anii 1450-1480 înseamnă că înainte de 1480 s-a scris românește cu o anumită consecvență (vezi I. Gheție, Al. Mareș, *De când se scrie românește*, București, 2001, p.20). În documentele slave de pe teritoriul românesc, ģ era notat tot prin **g** (g) sau **j** (j), deoarece scribii acestor documente erau de obicei străini: sârbi, bulgari, ucraineni, iar 5 (gi) nu apărea, mai ales la început, decât la cei care scriau românește și care nu puteau fi decât români. În textele slavo-române, notarea lui ģ prin **j** (j) continuă să apară până spre jumătatea secolului al XVI-lea și, izolat, și după această dată, dar în textele românești, începând cu *Scrisoarea lui Neacșu*, ģ nu va fi notat decât prin 5 (gi).

Semnul – folosit în scrierea limbii române cu slove chirilice a rezultat prin modificarea lui ius. Această modificare s-a petrecut în Bulgaria, “obținându-se o slovă cu o triplă valoare fonetică: la inițială, – notează pe *î* nazal: –*părat* (*împărat* CV, 68,5); această valoare fonetică a lui – se explică prin însăși originea acestei slove, pentru că în română, 7 nota pe *î*; în al doilea rând, – notează nazalitatea vocalei care precedă pe *n* sau pe *m*: *mă-ndrie* (= *mândrie*, CV, 97,13); în sfârșit, în unele cazuri, *î* mai notează și oclusiva nazală respectivă: *u-bra* (= *umbra* CV, 113, 7-8; Avram, *Graf. chiril.*, 98-113).” (Al. Rosetti, *ILR*, IV, V, VI, p.153).

– apare pentru întâia oară într-un document slav din 1442, însă acest document reprezintă o copie târzie. Acest semn apare în 1499 într-un document al lui Radu cel Mare (Țara Românească) pentru Mănăstirea Glavacioc (cf. *Ibidem*).

Inexistența diftongului *oa* (*ua*) în limbile slave a determinat notarea lui curentă prin slovele **o** sau **w** (*Aninosa* –1437, *nepota* – 1488, *portu* (*poartă*) – 1482. Astfel de notații sunt concurate de altele cu **oa** sau **wa**, apărute, probabil, în cadrul scrisului românesc. Cea dintâi atestare a redării diftongului prin **wa** este moldovenească și datează din 1408.

ř (r lung) este de asemenea inexistent în slavonă. El a fost reprodus, inițial, în cuvintele românești prin **p**. Într-o atestare moldovenească de la 1442, izolată e drept, se întâlnește notarea **pp** pentru reproducerea lui **ř**.

Ca urmare a celor spuse mai sus, se poate considera drept epocă aproximativă de fixare a tradiției literare românești, intervalul 1450-1520, iar în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, de când datează textele literare românești care s-au păstrat, exista o tradiție literară românească veche de aproximativ 100 de ani.

¹ Slova 5 apare pentru prima oară în 1415 în Țara Românească și în 1454 într-un document provenind din Moldova (Neamț). Dar și după această dată pentru notarea lui ģ se mai folosește **j** sau apar în documente combinații de tipul **dč**, **čj**, **dj**, prin care se încerca o redare aproximativă a lui ģ (cf. A. Rosetti, *ILR*, IV, V, VI, p.176).

În cea de a treia categorie de mărturii prin care se susține faptul că s-a scris românește întotdeauna în mod sporadic și pentru nevoi particulare se încadrează cuvintele românești, în special nume proprii, și frazele ori fragmentele de fraze românești care apar în textele slave și latine încă înainte de secolul al XVI-lea. Un prim argument îl reprezintă versetul 1 din psalmul 116 din *Psaltirea slavă*, scrisă de Ion Dobru în Moldova, în primul deceniu al domniei lui Ștefan cel Mare (1457-1467): „*Lăudaț pre domnul toate neamurile, lăudați-l pre el toate noroadele*”, numai că, după cum s-a demonstrat ulterior, scrierea acestui verset psalmic e posterioară perioadei în care s-a realizat psaltirea, mai exact versetul e un adaos al anilor 1725 (vezi I. Gheție, Al. Mareș, *De când se scrie românește*, București, 2001, p.33). Altminteri, acest text e neașteptat de “modern” în comparație cu versiunea din 1577 oferită de diaconul Coresi în *Psaltirea slavo-română*: „*Lăudați Domnul toate limbile, prea lăudați el toți oamenii*”. În versiunea lui Dosoftei (secolul al XVII-lea), același verset apare astfel: „*Lăudați-l toț pre Domnul/ Păgânii toț și tot omul*”.

Mărturii de același tip ne oferă I. Coteanu în lucrarea *Structura și evoluția limbii române (de la origini până la 1860)*, București, 1981. Autorul selectează fapte de limbă pentru toate nivelurile limbii.

La nivel fonetic se menționează următoarele particularități care atestă că s-a scris românește și înainte de secolul al XVI-lea:

- scrierea cu un **i** la plural nearticulat și cu doi **i** la pluralul articulat este consecventă în textele tipărite în secolul al XVI-lea; *draci, pomi, robi* se notează astfel când sunt monosilabice și au în structură un [i], dar se notează *dracii, pomii, robii* atunci când sunt bisilabice datorită celui de al doilea *i*. Între secolele al XIII-lea și al XV-lea s-a produs diferențierea dintre cele două feluri de *i*. Acesta putea fi șoptit sau putea fi plenison. Grafia cu **ii**, pentru *i* plenison este foarte îngrijită în primele texte românești, indiferent dacă sunt manuscrise ori tipărituri.

- rotacismul lui *n* intervocalic este un fenomen regional la data la care poate fi controlat: *cinre, cire/ cine; lunră, lură/ lună; mănre, märe, mânre, mâre/ mâine; Pănre, păre, pânre, pâre/ pâine; venre, vinre, vire/ vine*. Aceste forme sunt atestate în nordul Moldovei, în Maramureș, în vestul și sud-vestul țării în secolul al XVI-lea, dar sunt în mod sigur și mai vechi. Fenomenul este regional deoarece în dialectul aromân el nu a existat, iar în dialectul istroromân este general; istroromâna s-a despărțit de dacoromână în perioada secolelor al XIII-lea – al XV-lea dintr-o regiune de vest cu *-n-* > *-r-*. Fenomenul în discuție lipsește din graiul muntenesc și din cel moldovenesc sudic. Vechimea acestui fenomen se poate judeca, în opinia lui I. Coteanu, “după situația lui *-l-* > *-r-*”, prezentă în toate cuvintele de origine latină și în toate graiurile. Și *-n-* trece la *-r-* numai în cuvinte de origine latină, dar nu în toate graiurile.” (I. Coteanu, *op. cit.*, p.85).

La nivel morfosintactic este de reținut prezența, în scrierile slave și în documentele latinești, a unui număr mic de cuvinte românești: substantive, câteva adjective, participii, pronume demonstrative și adverbe.

În documentele cercetate din secolul al XIII-lea s-au înregistrat numai *baci, bun, mic, singur*, ca porecle. Pentru secolul următor se cunosc 12 cuvinte, între care poate un verb în numele propriu compus *Caștevara*. Celelalte sunt substantive și adjective nume proprii sau entopice. În secolul al XV-lea, numărul cuvintelor înregistrate crește la aproximativ 400.

Substantivele atestate în secolul al XV-lea au flexiunea foarte asemănătoare cu flexiunea celor din secolul al XVI-lea: **femininele** au pluralul în *-e* și *-i*: *bârtve/bârfe, Cășcioarele, Cetățe, Fântâneale, Fântânițe, obede, scule, vedre*. Plural în *-i* au: *Arsuri, livedzi, Rupturi*. Există și alternanțe la nivelul radicalului: *cășcioare, cetățe, livedzi*; **masculinele** au pluralul peste tot în *-i*: *Bărboși, boieri, Călugări, Corbi, Curteani, Găinari, marturi, mejiași, moldoveni, nastari (nasturi), Pitulați, tâlhari, Ulmi, Urși, vameși, vecini*; **neutrelle** au pluralul în *-e* și *-ure*: *coșure, mălure (= maluri), cornele, izvo(a)rele, șipote*.

Adjectivele atestate în documente din secolul al XV-lea au particularități flexionare pe care le regăsim la adjectivele din textele ulterioare acestei perioade: adjectivul *repede*, față de invariabilele *ferice, mare, tare*, face parte din categoria celor variabile cu o terminație. Se întâlnește și ca nume propriu *Repede* într-un document slav din secolul al XVI-lea. Formarea

comparativului de superioritate cu adverbul *mai* este atestată de construcții mixte ca: *mai vâșe* (= “mai sus”) sau *mai lepșago roditelea* (= “părinte mai bun”).

Pronumele personal nu este atestat în această perioadă.

Articolul avea la masculin singular forma *-lu*, iar la plural *-l'i*. Femininul avea *-a* și *-le*.

Verbul ridică probleme, deoarece sunt puține forme atestate. E vorba de participii precum: *afumatu, cârpitu, clăditu, deochiatu, giuratu, împutitu, lăudatu, lepădatu, liubitu, luminatu, pitulatu, pârlitu, rasu, săpatu, săratu, speriatu, tunsu, urātu, uscatu, vrâstatu*, toate folosite ca porecle sau entopice, în afară de unele derivate ca *arsuri, cursură*, care trimit la participiile *arsu, cursu*. Alte discuții referitoare la verb se bazează doar pe presupuneri.

Cercetând formele din secolul al XVI-lea, se poate presupune că au existat în limba secolelor al XIII-lea – al XV-lea, paralel cu flexiunea obișnuită astăzi, forme verbale compuse cu *a fi*: *era spusu, mersu; au fost spusu, mersu; fusese spusu, mersu; va fi spusu, mersu; au fost, era, vor fi spunându, mergându*. Cele două modalități de formare a timpurilor verbale aveau valoare activă, iar pasivul se reda, după toate probabilitățile, prin diateza reflexivă. E posibil, de asemenea, ca în această perioadă să se fi continuat fenomenul de scurtare a infinitivului.

O formă verbală care prezintă interes este cea numită condițional-simplu: *să ascultare, să lăsare*. Ea reproducea perfectul conjunctivului latin cu sens de condițional prezent. Faptul că această formă este relativ rară în secolul al XVI-lea constituie o dovadă că era arhaică, fiind utilizată mai frecvent între secolele al XIII-lea – al XV-lea.

La perfect simplu și la mai mult ca perfect lipsește sufixul flexionar *-ră-* la primele două persoane ale pluralului, ca și mai târziu.

Sintaxa este foarte slab reprezentată, unicul fenomen fiind redarea prepoziției *pre* prin prepoziția slavă *po*, cu sens local. Este discutabilă apariția acesteia și pe lângă un acuzativ complement direct la numele de persoană.

În **vocabular** intră cuvinte de origine slavă, populare: *cimbru, coș, cârn, crâng, drag, iaz, izvor, liubit, moghilă, neamț, nevoie, poiană, răspântie, vrabie* etc. sau culte: *boier, călugăr, cârjă, cliucer, comis, crai, (d)vornic, logofăt, monastire, ocină, stolnic, târgoveț, vistiernic* etc.

Cuvinte de origine greacă: *fanariu* („felinar”), *pirostrie, părăsi*.

Cuvinte de origine turcă: *bogasiu* („stofă”), *ciorap, dulamă, hamalâc, papuci*.

Cuvinte de origine maghiară: *birău* („primar”), *chezaș, dijmă, ham, megiaș, nădragi, pârcălab, pârgar, șoim, uliu, vamă, vameș*.

Cuvinte săsești: *laț* („șipcă”), *șindrilă* etc.

În concluzie, aceste dovezi, indiferent de natura lor, atestă că s-a scris românește și înainte de secolul al XVI-lea.

Începuturile scrierii românești cu caractere latine

Disponem astăzi de informații mai exacte cu privire la începuturile scrisului în limba română cu litere latine. Aceste informații sunt în legătură cu observațiile istoricului italian Flavio Biondo despre români. Aceste observații datează din 1453 și se găsesc într-o informare pe care istoricul italian o prezenta regelui Alfons al Siciliei în legătură cu organizarea unei cruciade împotriva turcilor. Textul acestei informări este cunoscut la noi din 1923, dar abia în ultimii ani i s-a acordat mai multă atenție. Iată ce se spune în acest document despre români: „Și acei daci ripensi sau valahi din regiunea Dunării își proclamă ca o onoare și își afișează originea lor romană, pe care o lasă să se vadă din vorbirea lor, pe acești creștini care, după obiceiul catolic, vin în fiecare an să viziteze Roma și bisericile apostolilor, odinioară ne-am bucurat mult că i-am auzit vorbind în așa chip, încât cele ce ei le rosteau, după obiceiul neamului lor, aveau o mireasmă de limbă latină țărănească și puțin gramaticală”².

Întrebarea care se pune în mod firesc este în legătură cu regiunea din care proveneau acești români despre care vorbește Flavio Biondo.

² Vezi I. Gheție, *Începuturile scrisului în limba română*, capitolul *O știre din 1453 a lui Flavio Biondo și începuturile scrierii românești cu litere latine*, București, 1974, p.21.

S-a afirmat că acești români trăiau în Banat sau în Țara Românească³, dar aria astfel delimitată este prea extinsă în concepția lui Ion Gheție, deoarece românii despre care vorbește istoricul italian erau catolici care făceau în fiecare an un pelerinaj la Roma. Convertirea la catolicism, mai accentuată înainte de 1450, s-a realizat mai ales în zona Banatului, unde nobilii și cnezii români nu-și puteau păstra posesiuni sub titlu nobiliar decât dacă erau catolici și își mărturiseau credința după ritul roman. Acesta era conținutul unei diplome a regelui Ludovic I de Anjou, din jurul anului 1366. Românii catolici despre care vorbește Flavio Biondo erau bănățeni sau hunedoreni care aparțineau clasei nobiliare și care se bucurau de unele privilegii cum ar fi accesul la școlile din Lugoj, Caransebeș, Hațeg și din alte localități. În aceste școli predarea se făcea în limba latină, fapt care ne ajută să motivăm conștientizarea mai de timpuriu de către ei a originii lor romane; de aici și onoarea pe care o afixau vorbind o limbă de origine latină.

După un secol și mai bine de la consemnarea informației despre români, în Transilvania s-a tipărit o *Carte de cântece* românească, scrisă cu litere latine și cu ortografie maghiară. Se pare că traducerea s-a făcut după un original maghiar, dar nu se cunoaște autorul traducerii. S-a tipărit la Cluj, în tipografia lui Gáspár Heltai, în 1571–1575, și se datorează mișcării reformate românești din regiunea Banat–Hunedoara. Cercetătorii au stabilit că traducătorul ar fi fost un român bănățean, datorită particularităților bănățene reflectate în acest text. De asemenea, se mai precizează că această traducere s-a realizat după ce românii bănățeni și hunedoreni trecuseră la protestantism (calvinism)⁴.

Ion Gheție analizează fragmentul păstrat din acest text și consideră că unele grafii demonstrează neîndoiește faptul că, „scriind unele cuvinte, traducătorul a avut înaintea ochilor etimoanele latinești corespunzătoare, stabilind, așadar, o prealabilă relație de ordin etimologic între termenii în discuție” (*op. cit.*, p.25). Dintre exemplele prezentate de cercetătorul bucureștean reținem: *campuluj* (= câmpului), *credintza* (= credință), *crestinilor* (= creștinilor), *hommul* (= omul), *kastiga* (= câștigă), *sze laudem* (= să laudăm), *mane* (= mână), *pane* (= pâine), *peccate* (= păcate), *planczem* (= plângem), *szuffletul* (= sufletul).

Deci, traducătorul *Cărții de cântece* cunoștea limba latină și conștientiza originea latină a limbii române, punând cuvintele românești alături de etimoanele latinești corespunzătoare. Așa se explică de ce în cazul unor cuvinte precum *hommul*, *peccate*, *szuffletul* se reflectă fenomenul reducționării consoanelor, iar în grafiile *campuluj*, *credintza*, *crestinilor* semnul grafic *c* este folosit în loc de *k*, prin care se reda, după model maghiar, velara surdă. În astfel de grafii Ion Gheție vede “originile îndepărtate ale etimologismului ortografic românesc” (*Op. cit.*, p.25).

Astfel de grafii etimologice au fost păstrate și mai târziu în copiile *Cărții de cântece* și în alte lucrări apărute în Transilvania (*Catechismul* catolic tradus de bănățeanul Gheorghe Buitul și tipărit la Bratislava în 1635, precum și două dicționare bănățene celebre ale epocii: *Anonymus Cansebesiensis* și *Lexicon Marsilianum*, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea). Aceste lucrări demonstrează ecoul pe care l-a avut în rândul cărturarilor bănățeni încercarea de a scrie românește cu alfabet latin. Nu la fel s-a întâmplat în Moldova, unde încercarea de a scrie în limba română cu litere latine și cu ortografie polonă, atestată de rugăciunea *Tatăl nostru*, a rămas fără ecou, textul transcris de Luca Stroici rămânând o apariție singulară în cultura moldovenească din această perioadă.

Având în vedere cele spuse mai sus, s-ar putea deduce că românii catolici din Banat și Hunedoara s-au preocupat de timpuriu de originea latină a limbii române. De asemenea, este posibil ca și scrierea românească cu litere latine și cu ortografie maghiară să fi avut deja o oarecare vechime în momentul realizării *Cărții de cântece*.

Cauzele introducerii limbii române în scris

³ Vezi Ștefan Bârsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii românești (sec.X – XIV)*, București, 1971, p.80.

⁴ Până la descoperirea acestui document, primul document redactat cu litere latine a fost considerat textul rugăciunii *Tatăl nostru* (descoperit de B. Petriceicu Hasdeu), transcris pentru prima dată la noi cu litere latine și cu ortografie polonă de Luca Stroici, în 1593, și inclus în istoria lui Stanislav Sarnicki, apărută în 1597.

Dacă problema referitoare la momentul apariției scrisului în limba română a fost atât de controversată, nu mai puține discuții a stârnit cea legată de cauzele sau împrejurările care au determinat acest eveniment cultural extrem de important. Punctele de vedere sunt și aici diferite, mergând de la a pune apariția scrisului în limba română exclusiv pe seama factorilor interni, neglijându-i pe cei externi, până la ignorarea factorilor interni în favoarea celor externi. În ultimul timp s-a adoptat și o soluție de mijloc, specialiști ca T. Palade, Șt. Pașca, P. Olteanu și I. Gheție susținând teza interacțiunii factorilor interni și externi.

S-au emis și s-au susținut mai multe teorii pe care le prezintă critic Ion Gheție în lucrarea *Începuturile scrisului în limba română*, p.80-82: *influența bogomilică* (B. P. Hasedeu, I. G. Sbiera, I. Ieșan); *influența husită* (N. Iorga – 1904, S. Pușcariu, N. Drăganu, I. A. Candrea, Al. Procopovici, I. Bianu); *influența protestantă – luterană și calvină* (N. Iorga – 1902, O. Densusianu, I. Bălan, Al. Rosetti, N. Drăganu); *influența catolică* (Ilie Bărbulescu, I. C. Chițimia); *Influența Patriarhiei din Constantinopol* (N. Tcaciuc-Albu); *curentul național* (A. D. Xenopol, I. Bianu, Gh. Ghibănescu, Milan Șesan, Șt. Ciobanu, P. P. Panaitescu, J. Smrčkova); *curentul național conjugat cu înrâuriri externe* (T. Palade, P. Olteanu, I. Gheție).

1. Teoria imboldului intern sau curentul național

Această teorie a fost enunțată pentru prima dată la sfârșitul secolului al XIX-lea de către A. D. Xenopol, dar ea și-a găsit adepți mai ales în ultimul timp. Dintre cei care au îmbrățișat punctul de vedere al lui Xenopol mai amintim pe: Ion Bianu, Gh. Ghibănescu, Milan Șesan, Șt. Ciobanu, P. P. Panaitescu, Em. Vârtosu și G. Ivănescu. Argumentele pe care se bazează cei care susțin teoria imboldului intern sunt mai ales de natură istorică decât de ordin lingvistic.

Opinia potrivit căreia tălmăcirea primelor scrieri bisericești în limba română s-a făcut sub impulsul necesității didactico-religioase și al împrejurărilor istorico-culturale din Maramureș este susținută de Ștefan Ciobanu. P. P. Panaitescu pune traducerea primelor texte pe seama factorilor interni de natură social-politică și culturală, istoricul fiind convins că traducerea acestor texte era rezultatul unei reacții a anumitor pătri sociale față de dominația culturală a slavonei. Unii specialiști leagă acest eveniment cultural de lupta bisericii românești din Maramureș pentru autonomie la sfârșitul secolului al XV-lea. Alții specialiști, Șt. Munteanu și V. D. Țara, îmbrățișează în această privință punctul de vedere al academicianului Al. Rosetti, după care o astfel de autonomie era imposibilă.

Em. Vârtosu susține ideea impulsului intern, dar se referă și la mișcarea europeană de renunțare la vechile limbi de cultură, în scopul dezvoltării și impunerii limbilor naționale. După părerea lui, exprimată în lucrarea *Paleografia româno-chirilică*, renunțarea la limbile generale de cultură este un fenomen european, fiecare popor având s-o pună în practică mai târziu sau mai devreme.

În concepția lui G. Ivănescu, la noi, ca și în Apus, aristocrația și clerul au scris cei dintâi în limba etnică. Aceasta s-a putut întâmpla însă numai în momentul în care limba română și-a făurit o variantă cultivată care să poată face concurență limbii slavone. Totuși, “după ce s-a creat limba literară românească, limba slavă bisericească, ca limbă oficială și de cultură, a mai continuat a fi utilizată ca limbă literară, dar cu vremea ea a fost înlăturată, întâi de toate pentru motivul că era mai comod să se scrie în română decât într-o limbă străină.” (G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p.510-511). Ideea de mai sus este completată în sensul că nu numai comoditatea a fost cauză a introducerii limbii române în scris. Neîndoielnic, aceasta era o cauză obiectivă, dar ei i s-au alăturat altele mai întemeiate, precum: pregătirea preoților și exemplul unor popoare vecine (polonii și cehii).

Bazându-se pe fapte istorice, Ivănescu este de părere că acțiunea de introducere a limbii române în scris a pornit de la mănăstirea Peri din Maramureș, mănăstire care își dobândise dreptul de a hirotonisi preoți și de a administra biserici. Ca urmare, e probabil să fi existat aici și

o școală de preoți care învățau după texte bilingve slavo-române. În concluzie, aici trebuie să se fi făcut prima traducere a textelor religioase în limba română.

2. Teoria influențelor externe

În funcție de curentul cultural străin care se presupune că a determinat introducerea limbii române în scris, se vorbește despre direcții diferite de influență, trei dintre acestea fiind mai importante:

2.1. Influența bogomilică. Abordând pentru prima dată problema cauzelor care au favorizat introducerea limbii române în scris, B. P. Hasdeu era de părere că mișcarea bogomilică a fost aceea care a influențat apariția celor dintâi scrieri românești. Această teorie nu a câștigat mulți adepți și nu a fost nici suficient argumentată de către susținătorii ei.

2.2. Influența husită l-a avut ca susținători de prestigiu pe N. Iorga (*Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*), Sextil Pușcariu (*Istoria literaturii române, vol. I. Epoca veche*), N. Drăganu (*Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu și Codicele Marțian*), I.-A. Candrea (*Psaltirea Șcheiană comparată cu celelalte psaltiri din secolul al XVI-lea și al XVII-lea*), Al. Procopovici (*Introducere în studiul literaturii vechi*). Această teorie a fost mai bine argumentată, dar, cu toate acestea, ea nu a putut convinge pentru a fi acceptată.

Adepții acestei teorii sunt convinși că românii puteau abandona limba slavonă numai influențați de o mișcare reformatoare din Europa, desfășurată până în veacul al XVI-lea. Ei au arătat că primele texte religioase s-au tradus în Maramureș sub presiunea husitismului (Jan Hus). Mișcarea husită capătă proporții mai mari după moartea lui Hus (1415). Ea corespunde aspirațiilor maselor țărănești asuprite de nobili și de clerul catolic. Din Cehia, s-a răspândit în Ungaria și Polonia, iar din Ungaria, în Ardeal. Iorga era de părere că răscoala țăranilor ardeleni din 1437 (Bobâlna) trebuie pusă în legătură cu propaganda husită. În concepția aceluiași specialist, din cauza lipsurilor de tot felul și fără supravegherea preoților, românii trecuseră în masă la husitism.

Această teorie și-a câștigat numeroși adversari care o contraargumentează astfel:

a) Nu avem mărturii scrise care să ateste influența husită în Maramureș. Pe de altă parte, se știe că românii nu au aderat niciodată la husitism, iar cazurile de convertire au fost din rândurile maghiarilor și ale germanilor din Transilvania, care erau însă catolici.

b) Deoarece apogeul mișcării husite în Boemia, regiune apropiată de Maramureș, l-a constituit prima jumătate a secolului al XV-lea, mișcarea husită a scăzut mult în intensitate spre sfârșitul secolului și, prin urmare, ea nu mai putea exercita nici o influență în Țările Române după 1500. Datând din secolul al XVI-lea, textele noastre nu erau rezultatul influenței husitismului. Trebuie totuși avut în vedere faptul că textele despre care este vorba sunt toate copii, ceea ce înseamnă că originalele care au stat la baza lor puteau fi redactate înainte de 1500.

c) Afirmând că husiții nu s-au ridicat împotriva ortodoxiei și a limbii slavone, P. P. Panaitescu își susținea punctul de vedere prin unirea husiților cu biserica ortodoxă în urma Sinodului de la Constantinopol, din 1452. Această situație nu mai poate justifica punctul de vedere al adepților teoriei husite.

d) Primele texte traduse în românește nu conțin mărturii ale influenței concepției religioase husite, ci mai degrabă atestă o influență luterană.

e) Fiind întotdeauna prizonieri în Transilvania și în Ungaria, husiții nu puteau influența traducerea unui număr atât de mare de scrieri (psaltiri, evangheliare, apostoli, catehisme), acțiune care trebuia organizată, care era foarte costisitoare și trebuia aprobată de oficialități.

2.3. Influența protestantă. Cei mai mulți adversari ai teoriei husite sunt adepții influenței protestante (luterane și calvine). Dintre aceștia îi menționăm pe O. Densusianu, I. Bălan, Al. Rosetti. Pentru scurtă vreme (1902) și Iorga a fost adeptul acestei influențe, dar apoi a trecut în rândul celor care au susținut influența husită. De asemenea, N. Drăganu a trecut în rândul adepților influenței luterane, după ce, la început, susținuse teoria husită.

Adepții teoriei luterane și-au argumentat punctul de vedere astfel:

a) În Transilvania, traducerea cărților religioase s-a făcut într-o perioadă în care se exercita o puternică influență luterană și nu husită.

b) Caracterul evident organizat al traducerii cărților religioase în a doua jumătate a secolului al XVI-lea în sudul Transilvaniei.

c) Desfășurarea unor acțiuni conștiente și premeditate de atragere a românilor la luteranism de către sașii din Brașov și Sibiu. Aceste acțiuni au sporit în intensitate mai ales după 1560, după ce Reforma fusese admisă oficial în Transilvania.

Argumentele de mai sus sunt respinse punct cu punct de către adversarii acestei teorii. Ei sunt de părere că:

a) Luteranismul și calvinismul nu i-au impresionat prea mult pe români, care au respins reforma religioasă.

b) *Catehismul* tipărit în 1544 la Sibiu nu a avut ecou între români. Ion Gheție este de părere că o astfel de acțiune era o emanație a unor cercuri reformatoare.

c) reforma i-a influențat pe românii din sudul Transilvaniei după 1560, iar cărțile tipărite de Coresi nu sunt străine de încercarea luteranilor de a-și găsi adepți printre români.

Teoria interacțiunii factorilor interni și externi

Această teorie este mai recentă. Mai exact, ea s-a impus mai cu seamă în ultima vreme, deși a fost formulată încă de la începutul secolului al XX-lea. Susținătorii acestei teorii sunt: T. Palade, Șt. Pașca, P. Olteanu, I. Gheție.

Adepții acestei teorii sunt de părere că “folosirea limbii române în scris nu trebuie pusă numai pe seama influenței culturale externe sau numai pe seama condițiilor interne, deoarece ambii factori au contribuit la apariția primelor texte românești în epoci, în locuri și în condiții diferite.” (Șt. Munteanu, V. D. Țăra, *ILRL*, p.63). Sunt situații în care introducerea limbii române în scris nu poate fi pusă pe seama factorilor externi. Astfel stau lucrurile în cazul scrierilor private (scrisori, însemnări). Scrierile de acest fel care s-au redactat, probabil, și înainte de secolul al XVI-lea aveau un caracter ocazional, ele nefiind destinate posterității, așa cum se întâmpla cu cele redactate în slavonă. Se realizaseră de asemenea texte semioficiale în limba română, destinate școlilor în care studiau viitorii preoți și grămătici. Așa explică Ștefan Pașca apariția textelor maramureșene.

Gheție combate părerea istoricului P. P. Panaitescu, adept al teoriei imboldului intern, în capitolul *Textele rotacizante și originile scrisului literar românesc* din lucrarea *Începuturile scrisului în limba română*. Gheție este de părere că Panaitescu “a văzut pretutindeni numai factori interni, neglijând faptul că apariția și dezvoltarea unui fenomen sau proces social se datorește unei interacțiuni între factorii interni și externi (evident, cu predominarea celor dintâi)” (*op. cit.*, p.86). Îi dă totuși dreptate lui Panaitescu să afirme că “necesitatea reală de a comunica în scris prin intermediul limbii naționale” a stat la baza apariției scrisului în limba română, dar nu trebuie minimalizată sau ignorată influența factorilor externi, în favoarea celor interni. În aceeași lucrare, Gheție conchide: “Rămânând pe plan teoretic, va trebuie să admitem că, de exemplu, scrierea documentelor, a corespondenței, a diverselor notițe etc. nu se poate în nici un caz explica prin influența factorilor externi, în timp ce traducerea unei cărți religioase s-ar putea datora, la fel de bine, unei acțiuni interne sau unei influențe din afară.” (*op. cit.*, p.87). Aceasta este și opinia pe care o adoptă Șt. Munteanu și V. D. Țăra: “Românii n-au trecut la husitism, luteranism sau calvinism, dar au preluat de la propagatorii acestor curenți religioase ideea folosirii limbii naționale în biserică, înscriindu-se astfel în curentul general european favorabil acestui act revoluționar pe la mijlocul celui de-al doilea mileniu al erei noastre” (*ILRL*, p.64).

Maramureșul anilor 1500 – patrie a textelor rotacizante?

În 1904 apărea *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, lucrare în care N. Iorga susținea că textele rotacizante trebuie asociate cu Maramureșul secolului al XV-lea.

Această opinie, mai mult o ipoteză la început, a fost reluată în 1916 de Ion Aurel Candrea și a fost argumentată din punct de vedere filologic. Începând din acest an, această teorie a fost acceptată de cei mai mulți cercetători români, iar Maramureșul, ca patrie a celor mai vechi traduceri ale scripturii în limba română, a devenit “leagănul scrisului literar românesc”, graiul de aici devenind într-un fel “toscana” limbii române.

Pentru localizarea textelor rotacizante, Candrea a avut în vedere următoarele particularități lingvistice:

1. rotacismul;
 2. redarea diftongului *oa* prin *o* (*broște, nopte*);
 3. *ă* aton se rostește ca *a* (*barbat, calare*);
 4. *u* final este prezent în cuvinte terminate în consoană;
 5. *ń* păstrat în *puniu, călcăniu*;
 6. *j + o, u* latin > *ġ* (*ġuca, ġude*);
 7. *d + e, i* latin > *dz* (*dzilele*);
 8. formele asimilate *gici, gice* din textele rotacizante sunt prezente azi în aceleași regiuni;
 9. pluralul *mânuri* se păstrează până astăzi în Maramureș și Oaș;
 10. construirea genitiv-dativului numelor proprii cu *lu* în loc de *lui* se păstrează și azi în aceleași regiuni;
 11. imperfectul indicativului, persoana I singular apare fără *-m* în textele rotacizante și azi în Maramureș și Oaș;
 12. prezența formei *ști* în loc de *știe*, în textele rotacizante și azi în zonele amintite;
 13. formele de conjugare *sem, seși* sunt și azi prezente în Maramureș-Oaș;
 14. imperativul negativ în *-areți, -ereți, -ireți* din aceste texte s-a păstrat până azi în regiunile amintite;
 15. cuvinte din textele maramureșene prezente astăzi numai în cele două zone învecinate: *bogățate, a cura, mișel* etc.;
 16. termeni de origine maghiară care nu se găsesc în alte texte, deoarece nu circulau decât acolo unde elementul unguresc era preponderent.
- Aprorape întotdeauna Candrea a avut în vedere aspectele dialectale actuale ale dacoromânei, așa cum erau ele cunoscute în primele două decenii ale secolului al XX-lea.
- Studiile de dialectologie și datele rezultate din cercetarea istorică a graiurilor fac posibile următoarele observații:
1. *dz* a fost un sunet răspândit, până după 1650, în Banat, Crișana, Maramureș și întreaga Moldovă și, pornind de aici, traducerea textelor rotacizante s-ar fi putut face în oricare dintre regiunile amintite;
 2. *ġ* – în cuvinte ca *ġur* (și cele din familia lui), *ġos, ġupân, ġumătate* – era un sunet folosit în trecut pe o arie mult mai întinsă. După Rosetti, în secolul al XVI-lea, *ġ* era răspândit în Banat, nordul Ardealului, Maramureș și întreaga Moldovă. Concluzia pe care o putem trage este aidoma celei de mai sus;
 3. *u* final este notat în secolul al XVI-lea în texte care provin din diferite regiuni ale teritoriului dacoromânesc, nu numai din Maramureș;
 4. rotacismul lui *-n-*, prezent astăzi în Munții Apuseni și în parte în câteva locuri din jumătatea de nord a țării, se notează în secolul al XVI-lea în texte din centrul și nordul Transilvaniei (*Codex Sturdzanus, Manuscrisul de la Ieud*), precum și din Bucovina (*Pravila ritorului Lucaci*);
 5. *ń* se păstrează în *călcăń, puń* nu numai în textele rotacizante, ci și în scrieri bănățene (*Palia de la Orăștie* – 1582, *Cartea de cântece* – 1570), central-transilvănene (*Codex Sturdzanus*) și la Coresi;
 6. *ști* în loc de *știe* se întâlnea în secolul al XVI-lea în *Textele măhăcene*, scrise în regiunea centrală a Transilvaniei, iar în secolul al XVII-lea – în *Cazania* lui Varlaam;
 7. persoana I singular a imperfectului în *-a* (*eu făcea*) este atestată în limba actuală numai în Maramureș și Oaș, dar ea a fost generală în secolul al XVI-lea;

8. formele *sem*, *seți*, întrebuițate astăzi și în Banat, nu numai în Maramureș și Oaș, apar și în *Palia de la Orăștie*, *Codex Sturdzanus*, în texte din Bucovina și chiar în tipăriturile lui Coresi, și în altele decât cele realizate pe baza textelor rotacizante;

9. imperativul prohibitiv în *-areți*, *-erți*, *-ireți* era mai răspândit decât zona avută în vedere și a circulat chiar la începutul secolului al XX-lea în vestul Munteniei, Oltenia, Banat, Crișana și Maramureș;

10. *gice* – provenit prin acomodare din *dzice* – avea o răspândire mai mare decât zona Maramureșului și Oașului;

11. Articolul *lu*, în loc de *lui*, este folosit și astăzi în diferite graiuri;

12. diftongul *oa* redus la *o deschis* este prezent și astăzi în Crișana, Maramureș și Transilvania, mai puțin în sud-estul Transilvaniei;

13. *a* rezultat dintr-un *ă* proton (*barbat*, *calare*) apare ca fenomen fonetic în secolul al XVI-lea în Moldova, Banat-Hunedoara, Transilvania centrală. Astăzi fenomenul este, de asemenea, foarte răspândit: Moldova, Maramureș, Banat-Hunedoara, Munții Apuseni, Bihor, Oltenia și sporadic în Muntenia. Deci, ca și celelalte fenomene, nici acesta nu reprezintă un argument pentru localizarea textelor rotacizante în Maramureș;

14. forma de plural *mânuri* nu este înregistrată în *Glosarul Psaltirii Șcheiene* și al *Codicelui Voronețean*; formele de plural ale substantivului *mână* erau în secolul al XVI-lea *mânu* (*mânule*) și *mâini*;

15. cuvintele maghiare citate de Candrea sunt prezente și în alte texte decât cele rotacizante; cuvintele specifice acestor texte se întâlnesc astăzi în diverse regiuni ale Transilvaniei de nord, dar nu și în Maramureș.

Așdar, pe baza datelor pe care ni le furnizează dialectologia sincronică și istorică, se poate demonstra că localizarea textelor rotacizante în Maramureș, localizare avansată de Iorga și demonstrată de Candrea, este depășită. Candrea a localizat textele rotacizante pe baza unor fapte de limbă pe care, depistându-le în texte, le-a raportat la situația din graiurile vorbite la începutul secolului al XX-lea și nu la situația din graiurile vorbite în secolul al XVI-lea. Se știe însă că răspândirea unor fenomene lingvistice diferă de la o perioadă la alta, aceste fenomene putându-se restrânge sau extinde.

Concluzia la care ajunge Ion Gheție, și pe care o găsim justă, după ce analizează amănunțit faptele de limbă prezentate de noi succint, este că “scrierea textelor rotacizante s-a făcut undeva într-o zonă mult mai întinsă, care cuprinde Crișana, Transilvania de nord, Maramureșul și, în unele privințe, chiar Banatul și Moldova (cu alte cuvinte, pe teritoriul unde în secolul al XVI-lea se vorbea subdialectul nordic, delimitat de Al Rosetti). Prin urmare, Maramureșul devine un loc posibil, dar nu obligatoriu, unde s-a putut face traducerea textelor rotacizante” (I. Gheție, *Începuturile scrisului în limba română*, p.40).

Nici în privința datării textelor rotacizante nu există un punct de vedere unitar. După opinia formulată de Ion Gheție în lucrarea citată, ele datează din secolul al XVI-lea și nu din secolul al XV-lea. Mai exact, *Psaltirea Șcheiană* și *Psaltirea Voronețeană* aparțin celei de a doua jumătăți a secolului al XVI-lea, în timp ce despre *Psaltirea Hurmuzachi* și *Codicele Voronețean* se presupune că au fost scrise tot după 1550, ele nefiind datate cu exactitate până astăzi. Nu trebuie pierdut din vedere faptul că este vorba despre datarea copiilor și nu a originalelor, despre care nu se știe nimic.

În privința localizării și a datării textelor rotacizante nu s-a spus încă ultimul cuvânt, astfel că drumul rămâne deschis cercetărilor care, probabil, vor înlocui supozițiile de până acum cu dovezi hotărâtoare în această problemă atât de controversată.

SCHEMĂ RECAPITULATIVĂ (III)

Apariția scrisului în limba română și vechimea scrierii chirilice românești:

- a) informații istorice despre folosirea limbii române în scris;
- b) unele aspecte ale grafiei româno-chirilice;
- c) fragmente de limbă românească în textele slave anterioare anului 1500.

Vechimea scrierii românești cu litere latine:

- istoricul italian Flavio Biondo cu observații despre români la 1453, într-o informare pe care acesta o prezenta regelui Alfons al Siciliei;
- *Cartea de cântece* românească, scrisă cu litere latine și cu ortografie maghiară, tradusă, probabil, după un original maghiar, fără a se cunoaște autorul traducerii; locul tipăririi, probabil, Clujul, în tipografia lui Gáspár Heltai, în perioada 1571–1575.

Cauzele introducerii limbii române în scris:

- *teoria imboldului intern sau curentul național*; enunțată de A. D. Xenopol; adepți: Ion Bianu, Gh. Ghibănescu, Milan Șesan, Șt. Ciobanu, P. P. Panaitescu, Em. Vârtosu și G. Ivănescu; teoria este susținută mai mult cu argumente de natură istorică și mai puțin de ordin lingvistic;
- *teoria influențelor externe*:
 - *influența bogomilică*; enunțată de B. P. Hasdeu; nu a câștigat mulți adepți și nu a fost suficient argumentată;
 - *influența husită*; susținători N. Iorga, Sextil Pușcariu, N. Drăganu, I.-A. Candrea, Al. Procopovici;
 - *influența protestantă*; susținători: Ov. Densusianu, I. Bălan, Al. Rosetti;
- *Teoria interacțiunii factorilor interni și externi*; susținători: T. Palade, Șt. Pașca, P. Olteanu, I. Gheție.

Maramureșul anilor 1500 – patrie a textelor rotacizante?

- cele dintâi traduceri în limba română, numite prin tradiție texte rotacizante sau maramureșene: Psaltirea Scheiană, Psaltirea Voronețeană, Psaltirea Hurmuzachi, Codicele Voronețean;
- N. Iorga (1904) propune ca loc al traducerii Maramureșul;
- Ion Aurel Candrea (1916) argumentează filologic localizarea textelor;
- Ion Gheție pune sub semnul întrebării această localizare, pornind de la ideea că faptele de limbă aduse drept argumente de Candrea, raportate de el la situația din variantele teritoriale de la începutul secolului al XX-lea, puteau avea la momentul traducerii textelor o răspândire mult mai mare; concluzia: Maramureșul rămâne un loc posibil, dar nu sigur în care s-au tradus aceste texte;
- în privința datării textelor rotacizante: după opinia formulată de Ion Gheție, ele ar data din secolul al XVI-lea, și nu din secolul al XV-lea, fără a pierde din vedere faptul că este vorba despre datarea unor copii, și nu a textelor originale, despre care nu se știe nimic.

TESTE DE CONTROL ȘI AUTOEVALUARE (III)

1. Ce alfabet au folosit românii când au început să scrie în limba lor?

R: Începând cu anul 1521, data primului document românesc scris în limba română, care ni s-a păstrat, și până la 1860 (1862), românii au scris românește cu slove chirilice. Nu înseamnă însă că a lipsit orice încercare de a scrie cu alfabet latin, fapt dovedit de existența textelor românești scrise cu litere latine, primul datând chiar din jurul anului 1570.

2. Ce i-a determinat pe români să scrie în limba proprie?

R: Când este vorba de stabilirea cauzelor care au determinat introducerea limbii române în scris, eveniment cultural major, specialiștii au răspuns în mod diferit, unii punând evenimentul pe seama necesităților de ordin intern, alții considerând determinanți factorii externi, iar unii, mai moderați în concepție, au explicat fenomenul printr-o interacțiune a factorilor interni cu cei externi, în sensul că ambii factori au contribuit la apariția primelor texte românești în epoci, în locuri și în condiții diferite, în sensul că, de exemplu, scrierea documentelor, a corespondenței, a diverselor notițe etc. nu se poate explica prin influența factorilor externi, în timp ce traducerea unei cărți religioase s-ar putea datora, la fel de bine, unei acțiuni interne sau unei influențe din afară.

Norma literară în limba textelor rotacizante

Rezumat:

Capitolul cuprinde informații importante privind cele dintâi texte scrise în limba română, insistând asupra primelor încercări de a norma limba română literară scrisă la toate nivelurile limbii: fonetic, morfologic, sintactic și lexical.

1. Cele dintâi traduceri religioase în limba română

Cu excepția *Scrisorii lui Neacșu* din Câmpulung, a *Pravilei ritorului Lucaci* și a celor două texte moldovenești, *Evanghelia* și *Apostolul*, amintite într-o informație din 1532, cele dintâi texte în limba română (care s-au păstrat) sunt de proveniență transilvăneană, fapt care își poate găsi ușor justificare. În secolul al XVI-lea, în Transilvania, se creaseră condiții favorabile introducerii limbii române în scris. Aceasta pentru că aici slavona, fiind folosită ca limbă de cult numai în bisericele ortodoxe, avea o poziție mai șubredă decât în Principate. Acestei cauze de ordin intern i se asociază și un imbold venit din afară: mișcările de idei favorabile utilizării limbilor naționale în biserică. Aceste idei și-au găsit mai ușor ecou în Transilvania decât în Țara Românească sau Moldova, unde întâmpinau opoziția oficialităților. În Ardeal, reforma protestantă fusese admisă, iar reprezentanții luteranismului și calvinismului căutau să facă prozeliți îndeosebi în rândurile românilor. Aceasta i-a determinat în multe rânduri să încuviințeze și să sprijine traducerea de cărți bisericești în limba română.

Se adaugă la aceste aspecte și dorința românilor de a-și apăra și cultiva limba, aceasta reprezentând unica posibilitate de păstrare a identității lor naționale. Nu trebuie uitat faptul că românii erau vitregiți, ei fiind considerați din 1437 (Unio Trium Nationum) națiune tolerată pe propriul pământ, în timp ce nobilii, sașii și secuii erau națiuni politice sau clase privilegiate.

Multă vreme, aproape trei sferturi de veac, începând de la Petru Maior, s-a considerat că tipăriturile coresiene ar reprezenta cele mai vechi monumente de limbă românească. Odată cu descoperirea textelor rotacizante, cercetătorii au fost aproape unanimi în a plasa aceste texte, ca dată a traducerii lor, în secolul al XVI-lea și chiar într-o perioadă mai îndepărtată și în a recunoaște că tipăriturile lui Coresi sunt dependente de textele rotacizante (Al. Rosetti, S. Pușcariu, P. P. Panitescu, Șt. Ciobanu, G. Ivănescu, B. Cazacu, I. Coteanu).

Trebuie precizat însă că nu numai textele denumite prin tradiție maramureșene sau rotacizante au întâietate în ceea ce privește introducerea limbii române în scris. Alături de acestea trebuie așezate și cărțile bisericești tipărite în sudul Transilvaniei după 1544, despre care Șt. Munteanu și V. D. Țăra susțin că “prin limba lor mai clară și mai atent prelucrată, dar, în special, prin larga circulație pe care au avut-o între români, [...] au jucat un rol mai însemnat decât manuscrisele rotacizante în cultivarea limbii” (*ILRL*, p.67). Aceste cărți fuseseră traduse, copiate sau tipărite la Brașov, Sibiu, Orăștie, Cluj, dar și în Moldova, așa cum se atestă printr-o însemnare din 1532, în care sunt amintite *Evanghelia* și *Apostolul*. La Sibiu se tipăriseră: în 1544, *Catehismul* (locul tipăririi este stabilit pe baza unor informații), între 1551-1553, *Evangheliarul slavo-român* (de către Filip Moldoveanu, un tipograf și gravor moldovean, după cum ne spun numele); la Brașov, în perioada 1559 (1560) – 1581 (1588), Coresi – un tipograf venit de la Târgoviște – tipărește 11 cărți în limba română. În 1588 apare încă o carte, o *Psaltire slavo-română*, care a fost editată, probabil, de către Șerban, fiul lui Coresi; la Orăștie, în partea de sud-vest a Transilvaniei, a apărut în 1582, *Palia*. Traducerea textului s-a făcut, probabil, după un original maghiar și cuprinde primele două cărți, *Facerea* și *Ieșirea*, din *Vechiul Testament*; la Cluj s-a tipărit *Cartea de cântece*, în tipografia lui Gáspár Heltai, în 1571–1575, cu litere latine și ortografie maghiară, lucrare din care s-au păstrat numai opt pagini.

La aceste texte se adaugă cărțile populare. Deși în număr mic și mai ales manuscrise la început, acestea au avut o largă circulație în toate regiunile locuite de români. Pentru perioada 1532-1600 înregistrăm în categoria textelor populare **textele apocrife (texte apocaliptice: Apocalipsul Sfântului Pavel, Apocalipsul Maicii Domnului, Legenda lui Avram; legende hagiografice: Legenda Sfântului Sisinie, Legenda Duminicii, Legenda Sfintei Vineri); textele situate între literatura canonică și cea apocrifă: Cugetările în ora morții; textele laice (Floarea darurilor, Rețete medicale, Începătura de nuiale – un text de magie populară, care folosește psalmi și rugăciuni. Aceste lucrări, deși sunt traduceri, cele mai multe din slavă și greacă, dar și din maghiară, se caracterizează prin simplitatea, naturalitatea și cursivitatea stilului. Spre deosebire de textele religioase, unde limba originalului își pune amprenta în mare măsură îndeosebi asupra sintaxei, aici fraza este mai liberă, mai puțin tributară modelului după care se face traducerea, ca urmare a faptului că traducerea însăși este mai liberă, nefiind absolut literală, ca în cazul textelor bisericești. Așa se face că limba textelor populare, mai apropiată de limba vie a poporului, a devenit un model pentru autorii textelor literare din perioada veche și de mai târziu.**

Dintre toate monumentele de limbă literară amintite, textele rotacizante au reușit să se impună mai mult decât celelalte texte traduse, copiate sau tipărite în același timp. Prin urmare, lor li se acordă întâietate când e vorba de cercetarea limbii române literare din secolul al XVI-lea. Prestigiul pe care l-au dobândit aceste texte se explică și prin aceea că cei mai mulți specialiști au pus vechile traduceri rotacizante la baza tipăriturilor realizate de Coresi la Brașov.

Primele încercări de a norma limba română literară scrisă

Despre încercări sporadice de a norma limba română literară se poate vorbi chiar și mai înainte de secolul al XVI-lea. Este vorba de aspectele înregistrate în cuvintele românești prezente în documentele slave, aspecte care demonstrează respectarea unor reguli în reproducerea cuvintelor românești în aceste documente (Vezi I. Coteanu, *Structura și evoluția limbii române (de la origini până la 1860)*, București, 1981, p.85 ș.u.).

1. În textele rotacizante este evidentă tendința traducătorilor de a se conforma unor norme unice mai ales la nivel fonetic.

1.1. Fonetisme care sunt inovații în textele rotacizante

a) Labialele *p, b, m, f, v* + *i vocalic* + *consoană* nu apar palatalizate Această normă fusese stabilită probabil în secolul al XV-lea și ea se respectă cu strictețe. Sunt prezente doar câteva abateri de la normă în *Psaltirea Șcheiană* și în *Psaltirea Voronețeană*, unde sporadic apare palatalizarea lui *f* + *i* și *p* + *i*, preferința îndreptându-se spre labiala nealterată. În *Codicele Voronețean* nu există nici un exemplu de palatalizare. Editând în 1981 *Codicele Voronețean*, Mariana Costinescu aduce în discuție un caz interesant de hipercorectitudine în numele propriu *Chipru*: “Grafia *Pipru* a numelui propriu *Chipru (Cipru)* s-ar putea interpreta și ca formă hipercorectă, deci ca o mărturie a pronunțării palatalizate a lui *p* într-unul din graiurile reflectate în acest text”. Este neîndoielnic faptul că în graiuri palatalizarea se producea, dar e importantă pentru a susține conformarea traducătorului la norme unice încercarea acestuia de a evita în scris fenomenul fonetic în discuție, ajungându-se chiar la excese pe care le putem numi forme hipercorecte. Aceste forme hipercorecte constituie un argument în sprijinul ideii că norma se aplica în mod conștient⁵.

Observația de mai sus poate fi întărită printr-o constatare a lui Ovid Densusianu din *Istoria limbii române*, observație potrivit căreia “atunci când palatalizarea labialelor ducea la un fonetism prea depărtat de sunetele primitive, un asemenea fonetism îi pune în oarecare

⁵ Un exemplu interesant de hipercorectitudine s-a înregistrat și în *Palia de la Orăștie* (1582). Aici apare grafia hipercorectă *firovimii* (pt. *hirovimii*) – datorată unei persoane care evita redarea în scris a fenomenului palatalizării lui *f* în stadiul *hi* (pe care îl avea în grai), deoarece respecta norma cu labiodentală nealterată. Teama de a nu contraveni acestei norme l-a determinat să-l substituie pe *h* cu *f* în *hirovimii*, unde *h* nu redă stadiul *h* al palatalizării lui *f*.

încurcătură pe cei ce scriau și ei căutau să-l îndepărteze din scriere; a pune *chiatră*, *ghine* în loc de *piatră*, *bine* putea să pară pre îndrăzneț. Dacă, dimpotrivă, diferența dintre formele alterate și formele primitive nu era atât de izbitoare, se făceau mai ușor concesii fonetismului dialectal, cum era cazul pt. $f > h$; deoarece *hi* se depărta de *fi* mai puțin decât *chiatră*, *ghine* de *piatră*, *bine*, nu era o dificultate ca el să fie scris în acest fel”.

În toate cazurile de nealterare a labialelor urmate de *i* am putea vorbi deci de respectarea unei norme a limbii române literare.

b) Un alt fenomen fonetic ce capătă statut de normă fonetică este pronunțarea muiată a consoanelor *ș*, *j*, *s*, *z*, *ț*, *r*, ceea ce înseamnă absența velarizării, deci conservarea, de regulă, a lui *e* netrecut la *ă*, a lui *i* netrecut la *î*, a diftongului *ea* neredus la *a* și a lui *i* final *șoptit*. Și această normă și-ar avea punctul de plecare tot în textele slave din secolul al XV-lea, texte în care se înregistrează cuvinte românești care atestă absența velarizării. Exemple în acest sens ne oferă *Codicele Voronețean*: *dzile*, *dzise*, *puțină*, *deumnedzei*, *striga*, *înțeleaseră*, *jeluitu*, *înțeleage*, *țeapă*, *seară*, *mulți*, *faceți*, *știți*, *puteți*, *cătuși* etc. Se întâlnesc însă și abateri de la această normă, abateri ce reprezintă de regulă reducerea diftongului *ea* la *a* (*slujască*) sau dispariția lui *i* *șoptit* (*însuș*, *însiș*). Cazurile de velarizare propriu-zisă sunt extrem de rare.

c) O normă literară fundamentală o reprezintă notarea lui *e* aton, final sau medial, netransformat în *i* și a diftongului *ea*, în poziție finală, netrecut la *e*: *capetele*, *vreame*, *praznicele*, *trei*, *mare*, *de*, *bea*.

1.2. Arhaisme fonetice care caracterizează vechea română literară sunt evidente și în textele rotacizante:

a) Păstrarea lui *ă* în: *băsearecă* (CV), *blăstema* (CV), *fămeie* (PH), *năsip* (CV), *rădica* (CV), *păhar* (PH). În cazul unor cuvinte din cele notate mai sus se înregistrează însă și forme cu asimilarea lui *ă* la *e* (*besearecă*, *beseareciei*, *beseareciloru*), ceea ce înseamnă că fenomenul de asimilație a lui *ă* la *e* începe să se realizeze încă din textele rotacizante. Frecvența formelor cu *ă* neasimilat demonstrează însă că aceasta era norma în secolul al XVI-lea.

b) Menținerea lui *e* nesincopat în cuvinte ca *derept*, *dereptate*, *dereptătorului*, *derege* caracterizează nu numai textele rotacizante, ci toate textele românești din acea perioadă.

c) *Codicele Voronețean* ne oferă exemple cu conservarea lui *u* în *preut*, *usteni*; formele cu *o* sunt rare.

d) *e* apare netrecut la *i* în cuvinte ca: *inremă* (CV), *demânreață* (CV), *arepi* (PV), *ceti* (CV). Apar în paralel, dar extrem de rar, formele cu *e* devenit *i*.

e) *ș* netrecut la *s* în: *deșchizi*, *deștinse*;

f) *m* păstrat în *rumpe*. Frecvența formei *rumpe* și folosirea ei până târziu ar putea fi dovezi că în limba veche norma era, probabil, *rumpe* și nu *rup*.

1.3. Fonetisme regionale (specifice tuturor variantelor de tip nordic: maramureșeană, bănațeană, moldoveană de nord)

Cei care scriau românește în secolul al XVI-lea se îndepărtau de norma populară, dar se bazau în încercarea lor de a da unitate limbii și pe unele particularități regionale. Astfel de particularități aveau sau nu șansa de a se impune în sistemul de norme. Se poate vorbi despre respectarea unor norme regionale numai dacă anumite fenomene se realizează cu consecvență.

Unii specialiști, I. Gheție, de exemplu, consideră că normele regionale respectate în textele din nord sunt numeroase. Alții susțin o opinie contrară, reducând aceste norme la câteva:

a) Păstrarea africateri *dz* (rezultată dintr-un *d + e*, *i latin*) și a africateri *g*, rezultată dintr-un *j + o*, *u latin*. Fenomenul acesta este firesc în cuvintele de origine latină, dar se realizează și în unele cuvinte de altă proveniență: *dzise*, *dzile*, *giudețu*, *giudecătoare*, *giurui* etc.

b) Prezența lui *r* muiat în sufixele *-ar*, *-tor* și în cuvinte terminate în aceste foneme: *agiutoriu*. Încadrarea acestui fenomen printre particularitățile regionale nu e întru totul îndreptățită, deoarece acesta se regăsește deopotrivă în variantele de tip sudic, așa cum o dovedește prezența formelor de tipul *cârmuiutoriu*, *ajutoriu*, *ceriului*, *ceriu*, *mângâietoriului* în textele lui Coresi. Prin urmare, fenomenul ar trebui încadrat între normele limbii române literare vechi.

În rândul fonetismelor regionale ale variantei literare nordice specialiștii mai încadrează menținerea formei etimologice, fără anticiparea elementului palatal: *pâre*.

1.4. Fenomene regionale specifice numai textelor rotacizante

a) Trecerea lui *-n-* intervocalic la *-r-* sau la *-nr-* în cuvintele moștenite din latină: *mârule* (PH), *punrea* (CV), *sunrară* (PV) etc.

b) Păstrarea lui *î* în cuvinte ca: *întân* (CV), *întâniu* (CV), *călcăniu* (PS). Acest fenomen este rar în textele rotacizante, nu se notează cu consecvență și, prin urmare, poate fi considerat specific doar variantei literare bănățene.

Din observațiile făcute în legătură cu particularitățile fonetice din textele rotacizante se constată că unele fenomene fonetice pot fi considerate norme ale limbii române literare din secolul al XVI-lea. De asemenea, sunt prezente unele particularități arhaice care sunt generale pentru perioada în discuție și care dovedesc o anumită unitate a limbii literare vechi la nivel fonetic. Apariția în texte a particularităților strict regionale duce la ruperea acestei unități și conferă limbii textelor vechi, considerate în ansamblu pe toate regiunile țării, un caracter numai relativ unitar.

Nivelul fonetic, comparativ cu celelalte niveluri ale limbii române literare vechi, prezintă cele mai multe divergențe dialectale. Situația va rămâne aceeași și în stadiile următoare de evoluție a limbii române literare.

2. Nivelul morfologic

- Pluralul substantivelor feminine în *-e* și nu în *-i*: *grădine* (PH), *rane* (PS), *talpe* (PH);
- Pluralul neutrelor în *-ure* este un fenomen specific tuturor textelor. Excepție face PH, unde apare mult mai frecvent desinența de plural *-uri*.
- Utilizarea în paralel a formelor sintetice de genitiv-dativ în *-eei*, *-iei*: *peșiștii* (PH, PS, CV), cu cele analitice de genitiv-dativ, formate cu prepoziția *de* sau *a*: *cale de cetate* (PS, PH).
- Utilizarea vocativului etimologic în *-e*: *ome* (PH, CV).
- Forma de plural a adjectivului *gol* este *goli*.
- Folosirea articolului hotărât în procliză, la masculin cu formele *lui*, *lu*, iar la feminin cu formele *ei*, *ii*, *i*: *a ei noastre credință* (CV).
- Numeralul colectiv *îmbi* este folosit în paralel cu *amândoi*, iar numeralul cardinal *mie* este invariabil.
- Relativul *care* apare articulat, deci variabil la nominativ-acuzativ după gen și număr: *carele*, *care*, *carii*.
- Sunt frecvente formele pronominale nehotărâte arhaice: *neștinre* “cineva” (CV), *cineși* “fiecare” (PS).
- În privința verbului, menționăm frecvența formelor iotacizate: *auz*, *spui*, *poci*; folosirea auxiliarului *a avea* la perfect compus în forma *au* la persoana a III-a, singular și plural; mai mult ca perfectul apare în structură perifrastică: *au fost grăit*, în loc de forma sintetică *grăiseră*; imperativul prohibitiv în *-areți*, *-erți*, *-ireți* este întâlnit în toate textele: *nu vă giurareți* (CV), *nu iubireți* (PH).
- Sunt prezente în aceste texte adverbe care ulterior vor ieși din uz: *ainte* “înainte” (PS, CV), *cătelin* “cu încetul” (CV), *dănoară* “odată, odinioară” (PS), *iuo* “unde” (CV, PV).
- Prepozițiile apar în forme mai apropiate de etimon: *pre*, *suptu*.

3. Nivelul sintactic

La acest nivel se impune să facem în primul rând precizarea că textele rotacizante sunt traduceri după originale străine și, prin urmare, sitaxa traducerii rămâne tributară modelului sintactic după care s-a făcut traducerea. În acest sens se exprima Al. Rosetti: “Străine de spiritul limbii noastre, construcțiile acestea vădese nepriceperea primilor traducători și încurcătura în care se găseau de a transpune într-o limbă săracă, lipsită de termeni abstracți și nemlădiată printr-o tradiție literară, subtilitățile textelor biblice. Rezultatul așteptat a fost, deseori, imitarea servilă

a frazeologiei originalelor, fără considerație la ordinea firească a cuvintelor în românește” (ILR, 1986, p.516).

3.1. La *nivelul propoziției*, semnalăm câteva particularități sintactice mai semnificative:

- acordul apozitiei în caz cu substantivul determinat: *giurau-me lu David, șerbului meu* (PS), *sfântulu I[sra]ilului, împăratului nostru* (PH), *vărsară sângele lu Ștefanu, martorului tău* (CV). În unele situații acordul a fost evitat: *svântul lu Israil, împăratul nostru* (PS);

- acordul atributului adjectival în gen, număr și caz cu substantivul determinat se realizează uneori: *se ispovedescu-se numelui tău marelui* (PS); *dimpregiurul locului aceluia* (CV);

- predicatul se acordă, de regulă, cu subiectul.

3.2. La *nivelul frazei*, **coordonarea copulativă** se realizează prin *de, și, nece, iar*: *scoală de te botează* (CV); *veriți și vedeți lucrul dzeului* (PS) etc.; **coordonarea adversativă** se realizează prin: *ce, iară: nu morții laudă-te ... ce noi viii blagoslovim domnul* (PS); *de multe ori izbăvi ei, iară ei mâniază elu* (PS); *tu credință ai, iară eu lucru amu* (CV); **construcțiile disjunctive** întrebuințate în aceste texte sunt: *sau, sau...sau, seva...seva, oare...oare: nime n-au venritu a afla sau a vesti sau a grăi de tinre* (CV). În fraza creată prin subordonare, temporalele se introduc prin: *cându, atunce...cându, cându... atunce, cât, ca, de* etc.; cauzalele – prin: *că, căci, de, drept aceea, derep ce*; finalele – prin: *ca să (se), cum (se), de se, de, pentru să (se)*; complementivele – prin: *că, cum se, se nu*; consecutivele – prin: *că, de, iară*; predicativele – prin: *cum*; subiectivele – prin: *să*; condiționalele – prin: *de, de se, deca, se*.

Propozițiile interogative sunt introduse prin: *au ce, doară, au doară, căce, derepce, dereptu care, prentu ce, pren ce, să*.

4. Nivelul lexical

În activitatea de traducere a primelor texte în limba română, traducătorii au întâmpinat probleme în primul rând din cauza sărăciei vocabularului românesc. Urmarea a fost împrumutarea unui număr mare de cuvinte din limbile în care erau scrise originalele după care se realiza traducerea.

Lexicul textelor din secolul al XVI-lea, în general, cuprinde multe cuvinte care circulau în toate variantele literare. Aceste elemente lexicale sunt clasificate în două categorii:

a) termeni azi dispăruți sau păstrați doar izolat în unele graiuri: *agru* “ogor”, *arină* “nisip”, *arbure, auă* “strugure”, *a cumpli* “a sfârși”, *a deșidera* “a dori”, *a deștinge* “a coborî”, *gintu* “neam”, *a se învești* “a se îmbrăca” etc.;

b) cuvinte care s-au păstrat, dar au suferit o evoluție semantică: *adunătură* “sfat”, *bezaconie* “nelegiuire”, *a certa* “a da sfaturi”, *ciudă, ciudesă* “minune”, *drac* “dușman”, *greată* “greutate”, *jale, jelanie* “dorință”, *limbă* “popor, neam”, *mișel* “sărac”, *prost* “simplu”, *a răposa* “a se odihni”, *silă* “putere”, *soție* “tovarăș” etc.

În afara acestor cuvinte, se întâlnesc în aceste texte derivate precum: *mișelame, bogătate, fericăciune* “fericire”, *odihneală, oamet* “mulți oameni” etc.

Specifice variantei nordice erau cuvintele: *adămană* “camătă”, *arină* “nisip”, *alean* “dor”, *aleaneș* “dușman”, *băsău* “mânie, necaz”, *brâncă, bumb, beseadă* “discuție”, *a besedui* “a discuta”, *nea, niștotă* “lipsă mare”, *păcurar, pită, rărunchi* etc.

Influențele străine sunt din slavonă și maghiară. Multe dintre împrumuturile lexicale din aceste texte nu au fost asimilate de limba română literară și au ieșit din uz în veacurile următoare.

SCHEMĂ RECAPITULATIVĂ (IV)

Cele dintâi texte scrise în limba română:

- *Scrisoarea lui Neacșu* din Câmpulung;
- *Pravila ritorului Lucaci*;
- *Evanghelia* și *Apostolul* (menționate într-o informație din 1532);
- *Catehismul*, *Evangheliarul slavo-român*,
- 11 cărți tipărite în limba română de Coresi la Brașov;
- *Psaltirea slavo-română*, tot la Brașov (tipărită, probabil, de către Șerban, fiul lui Coresi);
- *Palia de la Orăștie*;
- *Cartea de cântece* (cu litere latine și cu ortografie maghiară);
- Cărțile populare:
 - textele apocrife:
 - texte apocaliptice: *Apocalipsul Sfântului Pavel*, *Apocalipsul Maicii Domnului*, *Legenda lui Avram*;
 - legende hagiografice: *Legenda Sfântului Sisinie*, *Legenda Duminicii*, *Legenda Sfintei Vineri*);
 - textele situate între literatura canonică și cea apocrifă: *Cugetări în ora morții*;
 - textele laice: *Floarea darurilor*, *Rețete medicale*, *Începătura de nuiale* – un text de magie populară, care folosește psalmi și rugăciuni.

Primele încercări de a norma limba română literară scrisă (în textele rotacizante)

- tendința traducătorilor de a se conforma unor norme unice mai ales la nivel fonetic:
 - fonetisme care sunt inovații în textele rotacizante;
 - arhaisme fonetice specifice vechii române literare, evidente și în textele rotacizante;
 - fonetisme regionale (specifice tuturor variantelor de tip nordic: maramureșeană, bănățeană, moldoveană de nord);
 - fenomene regionale specifice numai textelor rotacizante;
- fenomene morfologice;
- aspecte ale sintaxei propoziției și frazei;
- aspecte lexicale:
 - termeni azi dispăruți sau păstrați doar izolat în unele graiuri;
 - cuvinte care s-au păstrat, dar au suferit o evoluție semantică;
 - cuvinte derivate precum pe care limba română literară nu le-a păstrat;
 - cuvinte specifice numai ariei dialectale nordice;
 - cuvinte împrumutate din slavonă și din maghiară.

TESTE DE CONTROL ȘI AUTOEVALUARE (IV)

1. Enumerați 7 din primele texte scrise în limba română;
2. Precizați 5 particularități fonetice din care să rezulte tendința celor dintâi traducători de a norma limba română literară scrisă;
3. Precizați 5 particularități morfologice care atestă tendința de normare a limbii române literare scrise;
4. Exemplificați cu câte 3 cuvinte:

- a) termeni azi dispăruți sau păstrați doar izolat în unele graiuri;
- b) cuvinte care s-au păstrat, dar au suferit o evoluție semantică;
- c) cuvinte derivate specifice acestor texte, dar care au ieși ulterior din uz;
- d) cuvinte specifice variantei nordice.